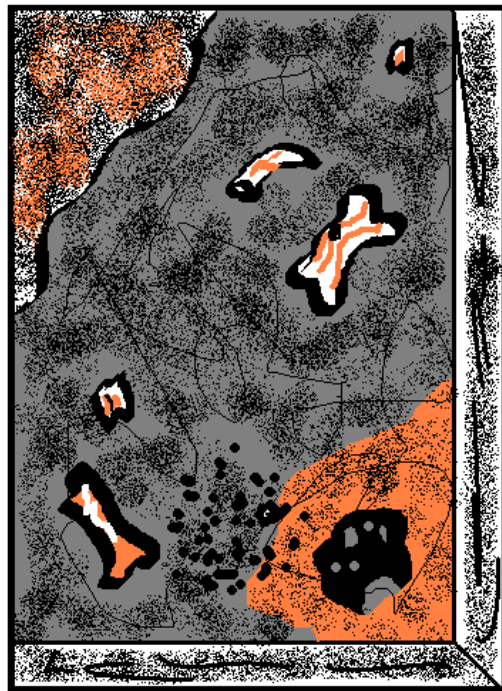

Med utgångspunkten i kulturlager...

... vid en studie av Uppåkra

Sara Johansson

ARK 341 2006

Handledare: Birgitta Hårdh

Institutionen för arkeologi och antikens
historia, Lunds Universitet

Abstract Syftet med uppsatsen är att studera möjligheterna men kulturlager som utgångspunkt när man analyserar arkeologiskt källmaterial, då fokus för det mesta ligger på fynden. Tidigare forskning som rör Uppåkras generella förekomst av homogena kulturlager visar ofta en bristfällig förankring i kulturlagren som källmaterial. En oberoende analys av kulturlagren som omger kulthuset ger nya tolkningsmöjligheter som pekar på att de religiösa ritualerna i Uppåkra innefattat en central kremeringsplats för tillresande människor i regionen. Studien visar att kulturlager kan ha en stor informationspotential, under förutsättning att de har bevarats och dokumenterats under goda omständigheter.

1. Inledning	4
1.1 Bakgrund och syfte	4
1.2 Problemformulering	5
1.3 Material och avgränsningar	6
1.4 Metod	7
1.5 Källkritik	8
1.6 Forskningshistorik: Kulturlager i Uppåkra	9
2. Materialpresentation	12
2.1 De centrala delarna	13
2.2 Bebyggelseområdet i sydost	16
3. Analys	18
3.1 Homogena kulturlager	18
Tre nedslag i Uppåkras homogena kulturlager	18
Rovodling	19
Ritueella plöjningar eller åkermarker	20
Boplatsstruktur med öppna ytor?	21
Jordomflyttning eller kulturjordtillväxt?	21
Diskussion: Kulturlager som sekundärt källmaterial	22
3.2 Kulturlagren i kulthusetets närmiljö	23
Utbredning och begränsningar	24
Kulturlagren kring kulthuset	25
Soten	27
Djurbensmaterialet	29
Ritueella handlingar?	29
Gravskick och begravningsritualer i järnålderns Skåne	30
Aktiviteter på kulthusetets gårdsplan	32
Diskussion: Om källvärdet hos fynden i förhållande till kulturlagren	33
4. Slutdiskussion	35
4.1 Nya bilder av Uppåkra i ett regionalt perspektiv	35
4.2 Att utgå ifrån kulturlager	36
4.3 Framåtblickande	38
5. Sammanfattning	39
6. Källförteckning	41

1. INLEDNING

1.1 Bakgrund och syfte

En stor majoritet av de arkeologiska skrifter som publiceras handlar om föremål. Artefakterna berättar om stiltraditioner, handelskontakter, influenser och mycket mer, men någonstans tar informationen slut. Vad händer på en plats, varför ser den ut som den gör, finns det en medvetenhet bakom människornas handlande där? Sådana frågor kan inte alltid en sak besvara. Ändå tycks det som om fyndmaterialet nästan alltid får högsta prioritering både under utgrävningar och som tolkningsunderlag. Det föreläses och förespråkas ivrigt om kontextens betydelse i den moderna arkeologin, men har dessa teorier verkligen slagit igenom i praktiken? Eller ses kulturlager endast som något som omsluter och sekundärt daterar artefakter, något som det ska antecknas färg, innehåll och fethet på men som man sedan är färdig med? Jag tror att intresset för kulturlager är måttligt för de flesta, vilket som sagt frånvaron av arkeologiska publikationer också pekar på. Kanske för att resultaten utifrån enbart kulturlager i vissa fall kan bli väldigt hypotetiska om man inte har något faktiskt fynd att stödja sig på? Men vad skulle hända om man väljer att utgå från kulturlagret som det högst prioriterade källmaterialet? Hur olika blir tolkningarna mellan slutsatser främst baserade på kulturlager respektive det inneslutna fyndmaterialet? Kan detta öppna för nya sätt att se på forntiden så att det därmed berikar forskningen och möjligheterna med arkeologin?

I denna uppsats vill jag ge tid åt att analysera kulturlager och försöka komma fram till deras tillblivelsesätt, som kan vara både unika eller generella. Jag vill se hur mycket kunskap de kan ge när man låter dem ta störst plats i tolkningen, och hur denna kunskap kan relateras till de slutsatser som fyndmaterialet gett. Jag avser också föra en källkritisk diskussion om hur lämpliga de två olika tolkningsunderlagen är, och om huruvida man bör öppna sitt sinne för nya sätt att tänka i framtida fält- och tolkningsarbete.

Mitt val av material för denna studie faller på Uppåkras järnåldersboplatz, vars mäktiga kulturlager skiljer ut sig från andra sydsandinaviska järnåldersboplatser. Här finns gott om intressanta kulturlager att bearbeta, och dessutom har mycket kunskap om järnålderns centralplatser har erhållits genom studier av fyndmaterialet från Uppåkra vilket gynnar min diskussion, liksom kulturlageranalyserna kan gynna den vidare Uppåkrasforskningen. Mycket lite har gjorts rörande kulturlagren och deras tillkomst i Uppåkra. Att studera kulturlager på en centralplats är att få en inblick i järnåldersmänniskornas livsmönster och handlingar. Möjligen

kan resultatet även provas eller appliceras på andra sydkandinaviska centralplatser från järnåldern.

Syftet med uppsatsen är att ge idéer om händelser och handlingar i Uppåkra grundade på några utvalda kulturlagers egenskaper, samt att föra en kritisk diskussion om användandet av kulturlager som ett högre prioriterat källmaterial. Jag tror att kulturlagren har en stor potential att ge oss ny kunskap som inte artefakter förmår att berätta; att studera kulturlagren är att komma närmare människornas vardagliga handlingar och inte enbart deras materiella kultur.

1.2 Problemformulering

Uppsatsens analys kommer att centreras kring två olika slags kulturlager i Uppåkra; den generella förekomsten av homogena lager som tidigare diskuterats i en del Uppåkraartiklar, samt de kraftigt kulturpåverkade lagren som omger kulthuset. Problemställningen lyder:

- Hur kan de homogena lagren ha uppstått?
- Är tidigare hypoteser som förklarar de homogena kulturlagren i Uppåkra förankrade i kulturlagren som källmaterial?
- Vad för slags händelser eller handlingar kan ha skapat de kulturlager som omger kulthuset?

Med hjälp av resultaten från de två första frågeställningarna kommer en diskussion om källvärdet hos kulturlager respektive artefakter att föras löpande i texten:

- Om kulturlagren och artefakterna ger olika bilder av historien på en plats måste man välja att prioritera ett av källmaterialen, och ofta fokuseras det på fyndmaterialet. Hur påverkar valet av att sätta tillit till vad kulturlager berättar om platsen tolkningen, under förutsättningen att båda källmaterialen är lika väl undersökta?
- Är metoden att noggrant studera kulturlager något som bör användas oftare i framtida arkeologiskt fält- och tolkningsarbete?

1.3 Material och avgränsningar

En inledande del av uppsatsen blir en materialpresentation. Arbetet med baseras på att gå igenom utgrävningsrapporter för att sammanställa en översiktlig beskrivning av delar av fornlämningsområdet. Detta är relevant för att man dels ska kunna se utbredningen och belägenheten av de kulturlager som jag kommer att undersöka, dels för att kunna sätta dem i sin kontext genom att markera ut bebyggelseområden, anläggningar och funktions/aktivitetskoncentrationer runtomkring. Syftet i detta kapitel är inte att gå in i detalj på vare sig kulturlager, anläggningar eller fynd utan att skapa ett sammanhang som ger underlag för en fortsatt analys och diskussion. För att avgränsa materialet berörs inte detaljer inom områdena, såsom t.ex. oidentifierade gropar, lertäkter, ordinära avfallslager o.s.v.

Eftersom flertaliga utgrävningar har gjorts på olika platser i Uppåkra är materialet väldigt stort och måste avgränsas ytterligare. Jag kommer därför att fokusera på de utgrävningar som ger mest i mitt syfte, d.v.s. de områden där större sammanhängande ytor undersökts. Till dessa hör ett för fornlämningsområdet centralt beläget område strax söder om kyrkan och ett annat längre söderut som gränsar mot dess slut (se materialpresentation och figur 1). Många exploaterings- och seminariegrävningar kommer därför att prioriteras bort, då de inte kan tillföra så mycket till undersökningen av den storskaliga markdisponeringen i Uppåkra.

Vidare kommer de intressantaste kulturlagren som jag valt ut att analyseras djupare, och i samband med detta arbete kommer förutom grävningsrapporter även intervjuer med utgrävare att ge en mer noggrann beskrivning av kulturlagrens karaktär. En annan avsikt med att samtala med utgrävare är att få ut så mycket som möjligt av det som är relevant för uppsatsen, men som inte beskrivits i detalj i rapporterna. Även samtal med personer med specialkunskap inom olika områden har varit nödvändigt för att prova olika tänkbara förklaringar till kulturlagrens uppkomst; detta har blivit ett slags generellt jämförelsematerial som är betydligt mer användbart än jämförelser med en eller flera godtyckliga arkeologiska platser.

Arkeologisk litteratur har använts i den mån den har kunnat stödja eller pröva tänkbara slutsatser. På grund av uppsatsens syfte att behandla kulturlager är dock arkeologiska utgrävningsrapporter det viktigaste materialet för uppsatsen. Jag har också använt publikationsserien Uppåkrastudier för att få bakgrundkunskap om boplatsen i betydligt större utsträckning än vad som syns i litteraturförteckningen.

1.4 Metod

En utvärdering av tidigare kulturlagerforskning i Uppåkra är ett av huvudmålen med avsnittet om homogena lager. Har författarna använt sig av kulturlagren som det viktigaste källmaterialet för sina slutsatser, och i så fall i vilken utsträckning? För att kunna göra detta har jag studerat tre olika områden inom bopplatsen där kulturlagren uppvisar homogena strukturer närmare. En av dessa platser är en inom fornlämningsområdet sydligt belägen utgrävningsyta, där homogena lager utgör en egen fas mellan två bebyggelsefaser, och är därmed den tydligaste och till ytan största kända området med homogena lager inom bopplatsen. Jag har även valt två områden där speciella iakttagelser som rör de homogena lagren gjorts. Med dessa tre platser som utgångspunkt går metoden ut på att kontrollera om de tolkningar som lagts fram i själva verket stämmer överens med egenskaperna hos de homogena kulturlagren, eller om det endast rör sig om hypoteser utan förankring i källmaterialet. Undersökningsplanen ser ut på följande sätt:

1. Jag har valt tre olika platser där de homogena lagren beskrivs och sätts in i sin kontext.
2. Två publicerade generella tolkningar av Uppåkras homogena lager diskuteras.
3. Alternativa förklaringar baserade på kulturlagren som den primära källan läggs fram.
4. Metoden för de tidigare publicerade tolkningarna av homogena lager diskuteras.

När kulturlagren i det öppna området som omger kulthuset ska analyseras krävs en annan metod. Detta p.g.a. att det är ett specifikt avgränsat område som diskuteras och inte en generell företeelse som de homogena lagren är. Dessutom är dess kontextuella sammanhang klart – kulturlagren hör till de aktiviteter som kan kopplas till kulthuset. En tredje skillnad är att inga tolkningar av dessa kulturlager har publicerats vid sidan om utgrävningsrapporter, så inga alternativa hypoteser än mina egna finns att diskutera. Dock finns allmänna uppfattningar av kulthuset närmiljö som är baserade endast på fyndmaterial, bl.a. i Historiska museets informationsbroschyr. Detta kan leda till en intressant diskussion i ett senare skede. Denna del av uppsatsen har ett annat syfte än kapitlet om homogena kulturlager och är ett oberoende exempel på hur man kan utgå från kulturlager som arkeologiskt källmaterial.

1. Kulturlagren i kulthuset närmiljö kommer att analyseras på ett klassiskt detaljerat vis med hjälp av beskrivningar av jordegenskaper, sammansättning och innehåll i en rad utgrävningsrapporter.

2. En hypotes kommer att läggas fram, baserat på kulturlagrens egenskaper i första hand, och diskuteras utifrån Uppåkra och järnåldern i allmänhet.

För slutdiskussionen kring kulturlagrets källvärde i förhållande till artefakternas har ingen speciell metod använts. Istället används mina egna erfarenheter och upplevelser av arbetet med kulturlager som källmaterial, och mina resultat från undersökningen av Uppåkra ur en ny infallsvinkel utvärderas.

1.5 Källkritik

Ett problem med dokumentationen från utgrävningarna är att beskrivningar av kulturlagrens egenskaper inte är objektiva eftersom inga standardmått på t.ex. färg och innehållsmängd har använts. Olika grävrappporter kan då ge olika bilder av en och samma sak, och det är bl.a. detta problem som intervjuerna ska reda ut. Dock kvarstår problemet till viss del även vid muntliga uppgifter; att man inte har sett materialet med egna ögon försvårar naturligtvis en tolkning av det eftersom man själv gör sig en subjektiv föreställning om det som beskrivs. Jag har själv haft möjligheten att undersöka en del av kulturlagren söder om kulthuset under seminariegrävningen 2005. Detta är en fördel eftersom det förenklar tolkningen avsevärt att själv ha fått se och känna på jorden.

Vid ett par tillfällen har stora ytor schaktats av, men endast i vissa delar har kulturlagren grävts i botten. Yngre lämningar har undersökts medan äldre kan finnas dolda under dessa. På en plats med lång kontinuitet kan användningen av en yta ha lagts om flera gånger. Detta är viktigt att tänka på när man arbetar med tolkningar av materialet. Det är lätt att fokusera bara på den yngsta synliga fasen av boplatsen. Som exempel har alla tidsskeden av det s.k. kulthuset i Uppåkra undersökts ända ner till steril botten. Men trots att detta hus stått kvar på samma plats genom tiden kan ytorna runtomkring ha förändrats.

Eftersom Uppåkra har använts som boplats under en så lång tidsperiod har varje ny fas av bebyggelse skadat de föregående genom omgrävningar och andra yngre störningar. Under senare århundraden har hela området använts som åker, och plöjningen har i stort sett utplånat de ursprungliga kulturlagren från den yngre järnåldern. Detta påverkar förstås arbetet med kulturlager avsevärt, och gör att kunskapen om den yngre järnåldern i Uppåkra förblir begränsad i vissa avseenden.

Ytterligare ett viktigt källkritiskt problem är att det inte alltid är möjligt att datera kulturlagren; det kan därför bli svårt att jämföra olika schakt, inte minst eftersom

kulturlagertjockleken skiftar på olika platser inom fornlämningsområdet. Tidsperspektivet är problematiskt när man har att göra med kulturlager.

1.6 Forskningshistorik: Kulturlager i Uppåkra

1936 publiceras den första artikeln om Uppåkra, författad av B.-M. Vifot som utfört undersökningar i området i samband med att nya gårdsbyggnader för prästlönebostället byggdes år 1934. Avsaknaden av järnåldersboplatser i Skåne med nämnvärda kulturlager förklaras genom att de troligen funnits i samma bebyggelseområden som i nyare tid och därför odlats bort. Den då nyupptäckta boplaten vid Uppåkra sågs av Vifot som en parallell till de danska boplatserna under romersk järnålder och tidig folkvandringstid p.g.a. dess mäktiga kulturlager av betydande utsträckning. Han beskriver kulturlagrens struktur som horisontellt skiktade och med rester av flera förstörda hus liggande på olika nivåer. Lagren bestod av tämligen fet, svart, kraftigt kolblandad mylla. Vifots utgrävningar var koncentrerade till ett område mellan de båda bronsåldershögarna Storehög och Lillehög, där kulturlagrens mäktighet uppmättes överstiga 1,5m. Han uppskattade även att boplatsoområdets utbredning har varit betydligt större än de 100x110 meter han kunde påvisa, med provgrävningar på flera ställen som underlag. Vidare i artikeln beskrivs stratigrafierna noggrant på ett sätt som är karaktäristiskt för en utgrävningsrapport, och efter det följer en beskrivning av fynden (Vifot 1936).

Inför projektet *Samhällsstrukturen i Sydsvetige under järnåldern*, under vilket de flesta utgrävningar i Uppåkra gjorts, publicerade Berta Stjernquist 1995 en sammanfattande och hypotetisk artikel; *Uppåkra, a Central Place in Skåne during the Iron Age*. Förutom Vifots utgrävningar på 1930-talet har en del exploateringsutgrävningar gjorts. I samband med utbyggnaden av motorvägen mellan Lund och Malmö 1952 och vid restaureringsarbetet på en gård 50 meter öster om densamma kunde slutsatser om boplatsoområdets begränsningar dras. 1968 byggdes ett bårhus vid den södra kyrkogårdsmuren där tjocka kulturlager från romersk järnålder/folkvandringstid påträffades. Samma år planerades och anlades en ny prästgård nordost om kyrkan på ett område med relativt tunna kulturlager och ett schakt för en elektrisk kabel grävdes parallellt med vägen öster om kyrkan. I det senare fallet påträffades endast lämningar från medeltiden eller senare. Ytterligare två utgrävningar 1975 bidrog till kunskap om de förhistoriska kulturlagrens omfattning. I nordsydlig riktning sträcker sig boplaten 1100m och i östvästlig riktning 600m. Lagrens tjocklek är i alla fall stundvis ca 3m men tunnare av i de östra, västra och sydliga delarna. I norr gränsar boplaten mot den medeltida

byn där det finns en avsaknad av förhistoriska kulturlager. Gränsen för bopplatsen verkar gå vid bondgården Gamlegård. Stöd för kulturlagrens utbredning och tjocklek finner Stjernquist i Uppåkras höga fosfatvärden. Vidare diskuterar Stjernquist hypotesen om Uppåkra som religiöst, politiskt och ekonomiskt centrum. Ett faktum som stödjer denna hypotes är just kulturlagrens tjocklek, som inga järnåldersboplatser i närheten kan mäta sig med (Stjernquist 1995).

Sedan projektet *Samhällsstrukturen i Sydsverige under järnåldern* startade har tio publikationer i serien Uppåkrastudier kommit ut. Mats Regnell presenterar en tolkning av Uppåkras homogena kulturlager i sin artikel *Gård, åker och äng – den centrala platsens triviala bas*. Artikeln som publicerades i Uppåkrastudier 4 fokuserar egentligen på jordprover för arkebotanisk analys, och tolkningen av de homogena lagren vävs in i diskussionen kring de fynd av frön från kål/rova som återfunnits i ”Vifots hus”. Regnell menar att dessa ovanliga stratigrafier uppkommit genom trädgårdsodling av rovor runt tätt anlagda gårdar på Uppåkrabopplatsen, med motiveringen att permanent odling av rova ställer högre krav på jordbearbetning än spannmål (Regnell 2001:116f).

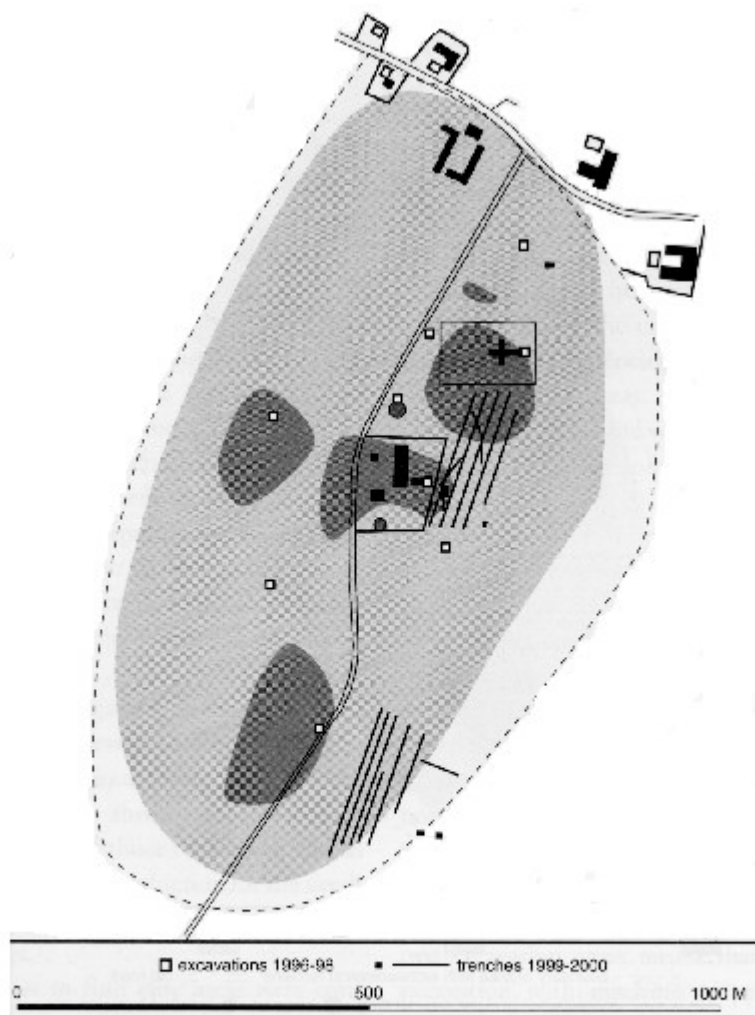
Även Maria Lindell nämner de homogena kulturlagren i Uppåkrastudier 4. I sin artikel *Utgrävningar i Uppåkra – en översiktlig beskrivning av de inledande utgrävningarna utförda under åren 1996 – 1998* frågar hon sig om det är åkermarker och ängar som i viss utsträckning kan beläggas här. Den långa boplatsskontinuiteten och den förmodade omstruktureringen av bebyggelsen kan ha gett upphov till att stora markområden utjämnats (Lindell 2001:17f).

Den enda artikeln som egentligen främst fokuserar på kulturlager i Uppåkra publicerades i Uppåkrastudier 8 år 2003. *Tell me more. Om karaktären av kulturlagerkonstruktionen i Uppåkra i jämförande och tematiska perspektiv* av Maria Lindell och Joakim Thomasson behandlar frågan om varför människor valde att konstruera kulturlager på vissa platser under vissa tider, med Uppåkrabopplatsen i fokus. Efter en inledande teoretisk diskussion där medvetenheten bakom kulturlagerkonstruktionerna poängteras, har Lindell och Thomasson sökt efter det som de kallar anläggningshorisonter (kontaktytor) inom ytor med boplotsaktiviteter i Uppåkra. En anläggningshorisont har ibland använts under flera faser, och det är på många platser är uppenbart att den övertäckts med ett tjockt utjämningslager. Konstruerandet av kulturlager har varit föränderligt inom tid och rum, och de frågar sig varför det ser ut så. Vidare har artikelförfattarna samlat indikationer på gravaktiviteter och i vissa fall diskuterat kring omgivande kulturlager. Kulturlagren vid de båda idag befintliga gravhögarna från bronsålder tyder på efteranvändning av äldre monument under romersk järnålder -

folkvandringstid. Vifots tolkning av anläggningen mellan gravhögarna som en huslämning delas inte av Lindell och Thomasson. Eftersom lämningen avviker från andra ordinära järnåldershus och inga analogier med varken huslämningar, dödshus och dylikt finns, tolkar de med stöd i stratigrafin anläggningen som rester efter rituella aktiviteter. Stenkretsen som tolkats som syll av Vifot är enligt Lindell & Thomasson istället delar av kantkedjan till en utjämnad gravhög. Det antyds att aktiviteterna kan ha tillhört en förfäderskult eftersom ritualerna utspelat sig i anslutning till äldre monument och har en tydlig anknytning till eld. Ritualerna kan ha legitimerat en förändring på platsen samt skapat ett platsvärde genom en lång historia. Lindell och Thomasson hävdar att det som gör Uppåkraboplatsen så unik är att boplatsen är grupperad kring äldre gravhögar och att gravar förekommer tillsammans med bopplatsaktiviteter i stratigrafiska sekvenser. Utifrån en sektionsritning av en skelettgrav funnen på 1930-talet och dess stratigrafiska sammanhang av över- och underliggande träkol- och lerskikt, kommer Lindell och Thomasson fram till att gravaktiviteterna kan ha varit en del av markberedningen inom boplatsen. Gravläggandet i en så allmänt förekommande miljö kan tolkas som de levandes rättighet till platsen, eller som ett nyhävande av rummet genom konstruktionen av nya ytor över graven. Att gravar anlagts ovanpå varandra under lång tid, som t.ex. är fallet med många bronsåldershögar, styrker tolkningen att de rituella aktiviteterna är resultat av handlingar som utförts för hågkomsten av förfäderna. Gravarna inom boplatssområdet markerar samhörigheten med den döde och dennes hem. En analogi med jordens betydelse i en bronsåldershög, där jorden dels preparerats inför gravläggningar och dels objektifierar den döde, leder Lindell och Thomasson till deras tolkning av Uppåkras stratigrafier. Med hänvisande till förfäderskult menar de att Uppåkras homogena lager är resultat av rituella prepareringar av platsen, d.v.s. återfödande av en yta genom plöjning. I detta sammanhang ses åkern som återfödelsemetafor för livet, och nyttjandet/konstruktioner samt uppbyggandet av en ny yta ses som resultat av en ritualiserad cyklisk världsbild. Slutligen styrker Lindell och Thomasson sitt resonemang genom tolkningen av platsnamnet Uppåkras betydelse som ”himmelska åkrar”, ett platsnamn som knyts samman med åkern som återfödelsemetafor (Lindell & Thomasson 2003).

2. MATERIALPRESENTATION

Järnålderns Uppåkrabopplats utbreder sig över en yta på 40 hektar. I samband med de flesta undersökningar som gjorts har endast mindre schakt öppnats, som små titthål svåra att sätta in i det stora sammanhanget. Två mera omfattande undersökningar har dock gjorts, där större ytor avschaktats och man följaktligen lättare kan se strukturer i boplatsens organisation. En sammanställning av resultaten från dessa undersökningar följer här, som underlag för en fortsatt diskussion där jag kommer att göra nedslag i områden med särskilt intressanta kulturlager.

Figur 1. Boplatsens utbredning och relativa kulturlagerdjup. Schakten från 1999-2000 visar belägenheten för de centrala delarna strax söder om kyrkan respektive området i sydost (Larsson 2002:24).

2.1 De centrala delarna

Valet av yta inom boplatsen för den första stora förundersökningen gjordes med hjälp av de översiktskartor över området som tidigare sammanställts; provborrningar som gett kulturlagerdjupet samt spridningskartan över metalldetektor- och lösfynd från ploglagret. Även topografin spelade in. Två schakt öppnades följaktligen strax söder om den nuvarande kyrkogårdsmuren och strax öster om de två bronsåldershögar som fortfarande finns bevarade (ytterligare två gravhögar har tagits bort i modern tid). Det var mellan dessa två högar som Vifot 1934 undersökte bl.a. resterna efter ett nedbrunnet långhus. Belägenheten för aktuella schakt ses i figur 1.

I figur 2 ses en sammanställning över alla anläggningar som påträffats i de ovan omnämnda områdena (exklusive Vifots schakt). Det är dock källkritiskt viktigt att tänka på att de stora avschaktningarna inneburit att man inte grävt hela schaktet till botten, och att äldre lämningar därför kan dölja sig under de som här redovisas. I schakt I har huslämningarna placerats på en höjdrygg som har sin högsta topografiska punkt 20m öster om den östra schaktbegränsningen (Lenntorp & Lindell 2001:14). Det är möjligt att bebyggelsen fortsätter hitåt, men utanför den södra begränsningen tyder undersökningarna på att bebyggelselager saknas. Huslämningarna tolkades som boningshus och härstammar från vendeltid – vikingatid. Hus 14, 71 och 62 har inte varit samtida utan överlagrar varandra. Eventuellt rör det sig om ett och samma hus som byggts om vid två tillfällen. Samma sak gäller för hus 28 och 29 där man stratigrafiskt kunnat se att 29 är en yngre variant av 28. Norr om hus 54x, som anlagts direkt på fossil växthorisont, fanns ett stort avfallslager som stratigrafiskt kunde kopplas till detta (Lenntorp & Lindell 2001:26f, Lenntorp muntlig uppgift). I området kring huslämningarna finns åtskilliga brandlager och härdar, som bör höra samman med husets aktiviteter. Många av brandlagren tolkades som hårdgropar och innehöll sot och träkol, men inga direkta indikationer på metallhantverk kunde påvisas (Lenntorp & Lindell 2001:22,44).

Ett tidigt grophus daterat till 590-750 e Kr. har funnits kring långhuset. I ett något senare skede, under vikingatidens andra hälft, anläggs ytterligare två grophus. I dessa har spår efter textilhantverk återfunnits (Lenntorp & Lindell 2001:43f).

I schaktets nordliga del, i en svacka mellan kyrkogården och förhöjningen med huslämningarna, påträffades ett 300m² stort lager som tolkades som en fossil markhorisont bildad genom en kontinuerlig tillförsel av jordmassor under lång tid. Lagret bestod till stor del

av gödsel som var tydligt skiktad, vilket utesluter att lagret bildats genom odling eller djurhållning (Lenntorp & Lindell 2001:22f).

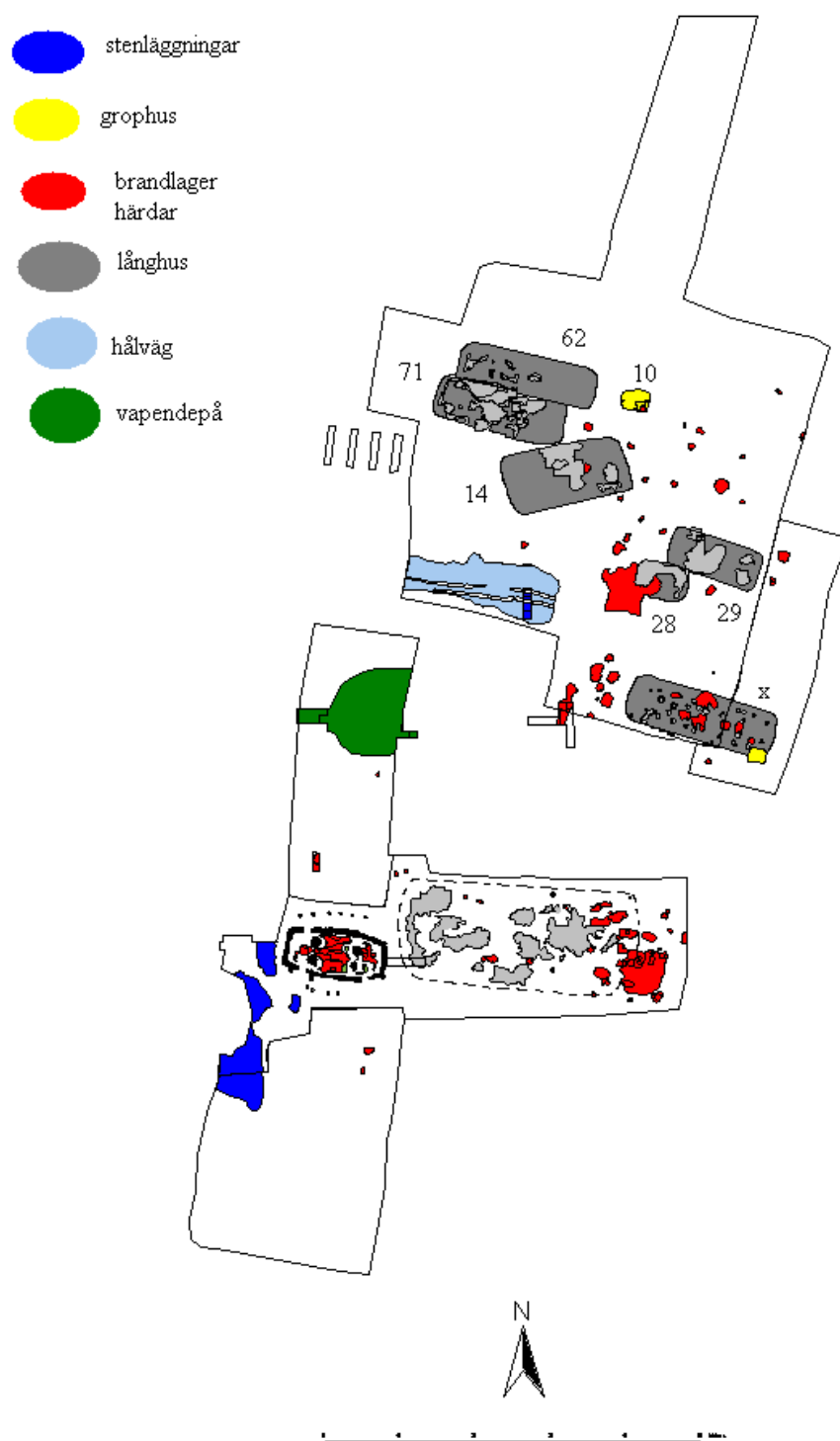

Fig. 2. Anläggningar från schakt I (norr) och II (syd) i de centrala delarna (Intrasis, juni 2006)

Vi har också en väg i detta bebyggelseområde från vendeltid/vikingatid (fig 2). Det rör sig om en äldre vägsträckning som man efter ett kontinuitetsbrott, då ytan använts annorlunda, återupptagit. Den stenlagda vägen var ca 5 meter bred och löpte i öst-västlig riktning. Den bevarade delen var drygt 20 meter lång, men den förmodade vägen har med stor sannolikhet fortsatt åt väster där den begränsades av schaktkanten. I den östra änden har vägen troligtvis odlats bort i sen tid. Under den stenlagda ytan framkom ett drygt 0.4 meter tjockt homogent kulturlager, och under detta ytterligare en stenläggning (Lenntorp & Lindell 2001:28f).

Det var i schakt II som en ovanlig huslämning påträffades; det s.k. kulthuset med minst nio bebyggelsefaser och en kontinuitet från yngre romersk järnålder till vendeltid/vikingatidens början (Lenntorp & Lindell 2001:34). Eftersom alla golvhorisonter är snarlika och belägna på samma plats antas grundkonstruktionerna ha grävts bort efter hand vid anläggandet av de nya husen på samma plats. I den yngsta huslämningen, hus nio, återfanns en bevarad grundkonstruktion som antas vara representativ för husets föregångare (Lenntorp & Piltz-Williams 2002:48f). Ett sotigt humuslager med en extremt hög andel djurben omgav kulthuset och är samtida med husets åttonde bebyggelsefas och tidigare. Förutom benmaterialet inkluderar övriga fynd från husets omgivning bl.a. slagg, degelfragment och andra indikationer på metallhantverk (Lenntorp & Piltz-Williams 2002:44). Under vendeltid/vikingatid har man tillfört området sydväst om kulthuset stenläggningar. Två av stenkonstruktionerna tolkades som en stenlagd gårdsplan respektive en väg som fortsatte in i norra schaktkanten väster om huset. Den senare innehöll extremt mycket djurben. En tredje stenkonstruktion utgjordes av en rund stenläggning med en diameter på drygt en meter (Lenntorp & Lindell 2001:37).

Öster om kulthuset lokaliserades eventuella spår efter en annan huslämning som också har varit samtida med humuslagret. (Lenntorp & Lindell 2001:37). Kulturlagren är dock så förstörda att det inte med säkerhet går att säga något om det är en eller flera huslämningar i denna del av schaktet (Lenntorp muntl. uppgift). Fynd av vävtyngder pekar på textilhantverk i området, men även svaga indikationer på metallhantverk finns (Lenntorp & Lindell 2001:40). Väster om kulthuset fanns ett ovanligt stort långhus som brunnit ner och övergivits under folkvandringstid, efter att ha varit i bruk sedan yngre romersk järnålder. Det är detta hus som Vifot grävde den västra delen av på 1930-talet, medan det som verkar vara den östra delen av samma hus undersöktes under seminariegrävningen våren 2006.

I en sänka knappt 30 meter norr om kulthuset återfanns en depå med ett hundratal vandaliserade lans- och spjutspetsar samt ett antal fragment av sköldar som härrör främst från folkvandringstid. Fyllningslagret var 0,1-0,2 meter tjockt med vapnen i botten och fortsatte in

i den östra schaktkanten. Förutom i depån fanns enstaka eller parvis nedlagda spetsar inom hela undersökningsytan, med en viss koncentration längst i söder där även detaljer från en prakthjälms grävdes fram (Lenntorp & Piltz-Williams 2002:34, 47f). Vapendepån börjar användas under äldre romersk järnålder och har en kontinuitet fram till sen vikingatid.

2.2 Bebyggelseområdet i sydost

Ett område med speciellt rikt metalledektormaterial i boplatsens södra hälft valdes för nästa stora förundersökning. Schakten placerades öster om den landsväg som löper rakt igenom boplatsen, och undersökningarna visade i ett senare skede att man befann sig nära boplatsens östliga begränsning. Det aktuella området skiljde sig från det förra i det att man här hade en enhetlig och tydligt präglad bebyggelsekaraktär under hela brukningstiden.

Tidiga spår av järnåldersbebyggelse kunde beläggas. Två hus från förromersk järnålder – äldre romersk järnålder påträffades tillsammans med andra indikationer på bebyggelse, bl.a. raseringslager, i den nordvästra delen av området. (Lenntorp & Lindell 2000:115). Eftersom det inte grävdes lika djupt inom hela ytan är det oklart hur många eventuella huslämningar som finns dolda i söderut.

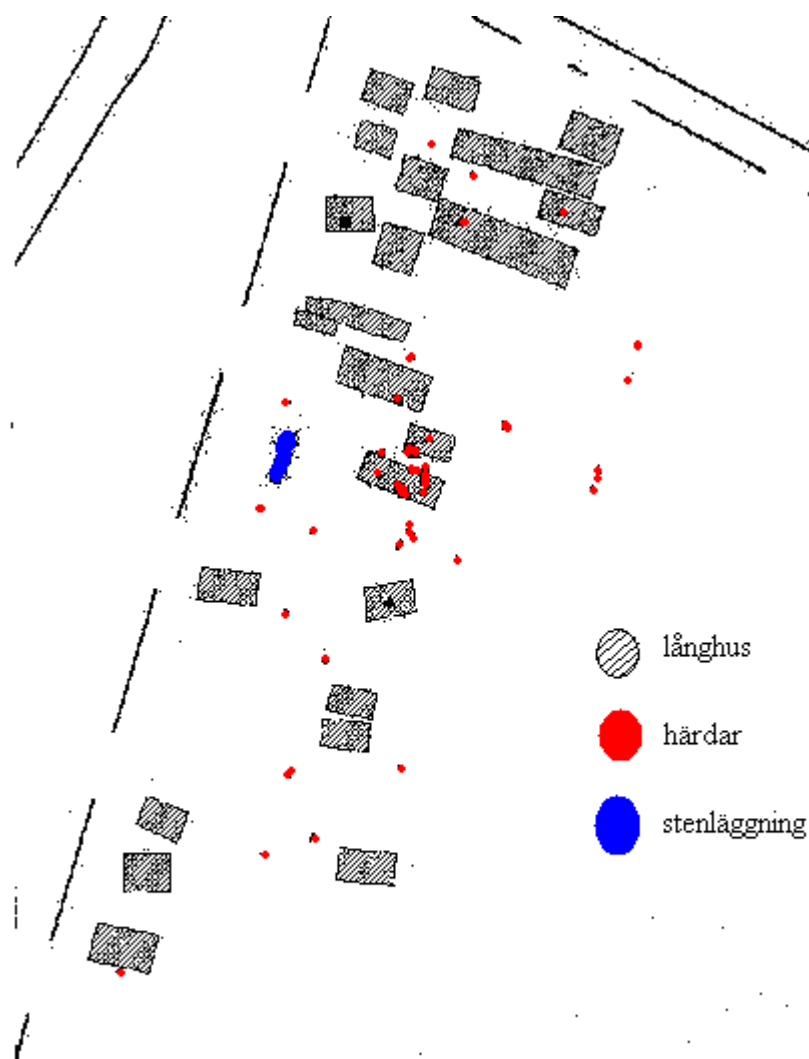
Över dessa spår fanns ett homogent lager över hela undersökningsytan. Det tolkades som en fas med en annan form av markutnyttjande som enligt fyndmaterialet upphört kring övergången mellan äldre och yngre järnålder, då en ny bebyggelsefas tog vid (Lenntorp & Lindell 2000:114).

Ett större antal huslämningar från tidsperioden yngre romersk järnålder – vendeltid påträffades, främst i områdets nordvästra del (se fig. 3). Bebyggelseområdet sträckte sig längre österut än det gjorde i den förra bebyggelsefasen, men i den östligaste delen av det undersökta området fanns inga konkreta husgrunder. Dock fann man spår som indikerade en direkt närhet till bebyggelse såsom t.ex. hårdar. Ännu en bit österut finns det inga belägg för någon järnåldersaktivitet över huvud taget. En naturlig förhöjning har utgjort gränsen för bebyggelsen (Lenntorp & Lindell 2000:110-113).

Majoriteten av hårdarna i området ingick inte i en huslämning, utan var spridda över hela undersökningsområdet med en koncentration i söder. Huslämningarna däremot fanns som sagt huvudsakligen i nordväst, där tillsammans med ytterligare en koncentration av förmodade utomhushårdar. Kring en huslämning i bebyggelseområdets centrala del förekom ansevärliga mängder slagg och gjuteriavfall. Metallhantverket kunde på stratigrafiska grunder som äldst

dateras till yngre järnålder. För övrigt kunde endast svaga indikationer på hantverk påvisas i ett fåtal av härdarna (Lenntorp & Lindell 2000:92,121ff).

Söder om bebyggelsekoncentrationen i nordväst framkom en 9m lång och 1,5-2,5m bred stenkonstruktion som löpte ungefär i nordsydlig riktning. Inga belägg fanns för att den skulle fortsätta åt varken norr eller söder. Stenkonstruktionen var oregelbunden och omgavs på väster respektive öster sida av två stratigrafiskt yngre avfallslager av speciell karaktär. Dessa innehöll mycket rikliga mängder skörbränd sten, fragmenterade brända och obrända djurben samt två ädelmetallbleck, till skillnad från övriga avfallslager i undersökningsområdet. Funktionen är osäker; det verkar inte röra sig om varken ett röjningsröse, en husgrund, ett hägnadssystem eller en väg; men konstruktionen har troligtvis anlagts under yngre romersk järnålder - folkvandringstid (Lenntorp & Lindell 2000:125f).

Figur 3. Anläggningar i bebyggelseområdet i sydost under den andra bebyggelsefasen (Lenntorp & Lindell 2000:136f).

3. ANALYS

I det tillgängliga arkeologiska materialet som presenterades i föregående kapitel har jag valt ut två intressanta kulturlagerfenomen där en djupgående analys ska kunna ge ett nytt underlag för diskussionen om Uppåkra i allmänhet och direkta mänskliga handlingar i synnerhet. Den första delen består av en diskussionsbaserad analys kring de homogena kulturlager som finns på olika ställen över hela boplatsen, med en utgångspunkt i bl.a. det lager som utgör den mellersta fasen i bebyggelseområdet i sydost. Efter detta följer en analys av det sotiga humösa kulturlager som omger kulthuset, beläget i Uppåkras centrala delar.

3.1 Homogena kulturlager

Tre nedslag i Uppåkras homogena kulturlager

Det till ytan mest omfattande homogena kulturlagerområdet som undersökts i Uppåkra består av den fas i bebyggelseområdet i sydost som mellanlagrar de båda bebyggelsefaserna. Till denna fas kunde nio stora, täckande lager av nedbruten och myllad karaktär kopplas samman. I schaktets nordligaste tredjedel beskrivs det homogena lagret som mörkbrunt och lerhaltigt och med ett större innehåll av småsten och djurbensfragment allra längst i norr. Två delar av ett större lager framkom något söderut om detta. Här var det homogena lagret brunt och något sandigt. De sydligare delarna av schaktet innehöll ett homogent lager som beskrivs som magrare än längre norrut och präglad av en ljus brun silt. Allra längst ner i söder bestod det homogena lagret av grå silt och låg på steril undergrund. Enligt tolkningen i rapporten kan lagret längst i söder ha varit en något kulturpåverkad fossil växthorisont, och att kulturpåverkan ökade norrut. Alla dessa fyra lager betraktades som stratigrafiskt samtida men att de hade bildats på olika sätt och under olika förutsättningar (Lenntorp & Lindell 2000:46f).

Strax öster om de centrala delarna, ungefär i nordsydlig höjd med kulthuset undersöktes 1997 ett mindre schakt där stratigrafin bestod av ett 0,5m tjockt homogent kulturlager. Detta beskrivs av Bertil Helgesson som en gråbrun massa som i sitt djup blev en aning ljusare och övergick lite diffust i en steril botten. Lagret innehöll i vissa skikt mer eller mindre ben respektive keramik. I övergången mellan ploglagret och kulturlagret påträffades en svärdsknapp från 800-talet. Djupare ner följde gjutformar från 500 – 600-talet och därefter en fibula från 300 – 400-talet. Ytterligare längre ner i kulturlagret bestod fyndbilden av keramik,

och nedgrävt i den sterila botten påträffades anläggningar som kunde ^{14}C – dateras till 100 f. Kr. Fynden i detta schakt uppvisade alltså tidsskiktningar som inte kunde urskiljas i kulturlagren. Att det här är fråga om en plöjd yta synes osannolikt, eftersom även fynden borde vara omrörda i sådana fall. Kulturlagret har en lång kontinuitet på nästan ett tusen år, från förromersk järnålder till vikingatid, men är samtidigt relativt tunt. Det verkar vara en extensivt använd yta (Helgesson muntlig uppgift).

Vi har ett tydligt exempel på ett homogent kulturlager mellan två faser av stenlagda vägar i Uppåkras centrala delar. Lagret var 0,4m tjock, fyndtomt och tolkades som ett odlingslager. Det kan jämföras med området i sydost där ett homogent lager skiljer två bebyggelsefaser åt. I båda fallen har platsen utnyttjats på samma sätt både före och efter kontinuitetsbrottet. Intressant i sammanhanget är att djurben i anatomiskt läge hittats på den äldsta av de stenlagda vägarna. Hela djurdelar har alltså deponerats där, och de har uppenbarligen inte legat öppet eftersom benen i så fall skulle ha spridits ut och tillförts mekaniska spår. Detta tyder alltså på att jordlagret tillkommit snabbt; innan djurdelarna hunnit skeletteras (Lenntorp & Lindell 2001:29).

Figur 4. Den stenlagda vägen överlagrades av ett homogent kulturlager (Lenntorp & Lindell 2001:30).

Rovodling

Två olika tänkbara förklaringar till de homogena kulturlagrens uppkomst har hittills publicerats. Mats Regnell står för teorin om att Uppåkras homogena kulturlager skulle vara ett resultat av trädgårdsodling av rovor runt tätt anlagda gårdar. Denna idé är uppenbarligen väldigt hypotetisk, eftersom man vid närmare granskning kan dra slutsatsen att trädgårdsodling i alla fall inte är förklaringen i två av de tre områdena som jag valt ut för en närmare studie. För det första har vi ett tydligt exempel i sydost där de homogena kulturlagren ligger i en fas *mellan* bebyggelsefaserna och inte, som skulle vara fallet i händelse av trädgårdsodling, i samma fas som husen. Schaktet som undersöktes av Bertil Helgesson på

boplatsens centrala del har antagligen inte heller varit del av en trädgårdsodling, eftersom även föremålen skulle ha rörts om ifall man plöjt eller hackat jorden homogen. Det långa tidsspannet som fynden påvisar tyder i stället på att Helgessons tolkning är riktig; att ytan har legat i utkanten av boplatsen och kulturlagrentjockleken har gradvis ökat även på denna extensivt nyttjade plats.

Teorin om trädgårdsodling kan dock inte uteslutas totalt inom boplatsens centrala delar. Odlingslagret mellan två vägfaser skulle teoretiskt sett kunna vara en sådan. Det centrala området i Uppåkra har inte varit särskilt tätbebyggt; under vendeltid/vikingatid har det inom utgrävningsområdet endast funnits tre bostadshus samtidigt; och det finns gott om plats för trädgårdar. Det skulle dock kräva mycket stora odlingar för att åstadkomma homogena kulturlager som en generell förklaring till dess förekomst inom boplatsen. Mats Regnell hävdar ju också själv i sin artikel att de homogena lagren skulle ha uppkommit i permanenta, tätt anlagda trädgårdsodlingar på ett tätbebyggt område. Jag kan inte säkert motbevisa trädgårdsodling av rovor men förklaringen är inte helt tillfredsställande underbyggd. Den har helt enkelt baserats på fynd av förkolnade frön från kål/rova i en byggnad och inte kulturlagerbetingelserna.

RitueLLa plöjningar eller åkermarker

I Uppåkrastudier 4 föreslår Lindell om att de homogena kulturlagren är de åkermarker och ängar som man har saknat i Uppåkra. Några år senare lägger Lindell och Thomasson fram hypotesen att homogena kulturlager har uppkommit genom att man plöjt marken för att ytan ska återfödas. Konkret skulle det alltså betyda att man i sydost rivit alla byggnader, fört ny jord till platsen, plöjt denna och slutligen byggt upp husen igen. Att man gjort detta rituellt p.g.a. en cyklisk världsbild som författarna föreslår finns det inga direkta motbevis för. Dock tyder den beskrivning av fasen som ges i utgrävningsrapporten inte på plöjning. Att ytan består av i alla fall fyra olika homogena kulturlager som skiljer sig både i färg, innehåll och mäktighet snarare motbevisar detta. Mer sannolikt är det att ytan stått öppen under långa perioder och att en ackumulation av organiskt material ägt rum, en hypotes som Lindell publicerar i sin första artikel.

De homogena kulturlagren mellan vägfaser och i Helgessons schakt är belägna i en så pass central del av boplatsen där både kulthuset, bebyggelse, vapendepån och stenlagda ytor finns, att det förefaller orimligt att man haft åkerytor i samma område.

Det verkar finnas en förkärlek för att bygga upp sina teorier kring just jordbruk och plöjning, även om området vi befinner oss inom inte har någon prägel av agrar verksamhet. Mig veterligen finns inga konkreta tecken på jordbruksverksamhet i Uppåkra. Förkolnade frön från en byggnad är inget bevis på att jordbruk har drivits på plats, snarare endast på att jordbruksprodukter hanterats och förtärts där. Boplatsen har istället bevisligen präglats av hantverk och handel; spannmål kan man evetueellt ha köpt in från gårdar i omgivningen. Skulle en centralplats av Uppåkras dimensioner och grad av specialisering trots allt vara självförsörjande hade man troligtvis inte haft åkrarna inne bland byggnader och stenlagda vägar.

Boplatsstruktur med öppna ytor?

Homogena lager skulle kunna uppkomma på andra sätt. Till exempel skulle en öppen yta där mycket folk och djur rör sig få omrörda strukturer, särskilt om det periodvis regnar mycket och marken blir mjuk. Som vi sett tidigare har inte Uppåkra antagligen inte varit särskilt tätbebyggt, och på de öppna ytorna kring kulthuset och de centrala delarna har mycket människor vistats. Det tyder inte minst fyndfrekvensen på; en plats för hantverk och kult har säkert dragit till sig mycket tillresande. De höga halterna av fosfat i marken och de otaliga djurbenen pekar på att också mycket djur vandrat omkring där. Under järnåldern hägnade man in åkrarna och trädgårdarna i stället för tamdjuren. Detta för de delar av kulturmarken som låg i träda, den större delen av den totala ytan, skulle kunna användas så effektivt som möjligt till bete (Welinder 1998:331f). Det har troligtvis inte funnits några fysiska hinder kring bebyggelsen och det är alltså inte alls osannolikt att djur rört sig på boplatsen i Uppåkra. Klövar och hovar borde effektivt röra om jorden och göra kulturlagren homogena. Denna möjlighet har också påpekats av Karl-Magnus Lenntorp som arbetat mycket i Uppåkra (Lenntorp, muntlig uppgift).

Jordomflyttning eller kulturjordstillväxt?

Oavsett vilken av hypoteserna ovan man diskuterar kvarstår den viktiga frågan varifrån jorden som byggt upp de homogena kulturlagren kommer. En ledtråd ger de djurdelar som i anatomiskt läge återfanns på den äldsta av de två stenlagda vägarna, som också överlagrades av ett homogent lager. Mjukdelarna hos de djurdelar som deponerats där måste ha ruttnat bort på några få dagar, i alla fall vid varmt väder. Som längst kan de ha legat på plats i några

veckor innan kvarlevorna skeletterats. Om skelettet legat blottat bör det ganska snabbt ha rubbats ur sitt ursprungliga anatomiska läge, och mekaniska spår skulle kunna ses på benen. Allt tyder alltså i stället på att ett täckande jordlager har östs över vägen och de deponerade djurdelenarna relativt fort (Lenntorp & Lindell 2001:29). Har det gått till på samma vis på andra platser runt om på boplatsen? Har jorden förflyttats från en plats till en annan och är det därför stratigrafierna är så svårtolkade och omrörda? Lindell & Thomasson har iakttagit den sparsamma förekomsten av boplatmaterial i de homogena kulturlagren och drar slutsatsen att ny jord har tillförts platsen innan man plöjt den (Lindell & Thomasson 2003:65). Varför skulle man ha gjort det? Har det spelat någon roll för järnåldersmänniskorna att äldre strukturer blivit förstörda när man plöjt? Att flytta så stora mängder jord är ett enormt företag.

Jag tror inte att jorden är ditförd. Jorden från det homogena lagret mellan vägarna måste ses som ett specialfall av jordomflyttning just p.g.a. djurdelsdeponeringen. Man har haft sina anledningar till att täcka över djurdelenarna, vare sig det rör sig om offer eller för att undvika förruttnelsestanken. Kanske har man velat ha en trädgårdsodling där och därför tillfört en stor volym jord i stället för att riva upp stenläggningen. Det som motsäger en generell omflyttning av jord är att kulturlagertjockleken växt mer eller mindre inom hela fornlämningsområdet. Visst kan vissa utjämningsföretag ha gjorts, men i det stora hela tror jag man bör söka förklaringen i vad det är för slags organiskt material som ökat på kulturjordens mäktighet genom åren. Här rör det sig nog om en samverkan mellan olika faktorer. Ett stort lager som tolkats som kontinuerligt tillförd gödsel upptäcktes vid utgrävningarna strax söder om den nuvarande kyrkan (se materialpresentation kap. 2). Gödsel från alla de djur som trampat runt på boplatsen och rört om bland kulturlagren har antagligen funnits lite här och var i Uppåkra och är troligtvis en del av det organiska material som hjälpt den snabba kulturlagertillväxten. Ifall djuren varit stallade under delar av året har mycket gödsel samlats i fähusen och behövs transporteras bort, förslagsvis till gödsellagret söder om kyrkan som växt kontinuerligt. Gödsel från fähusen kan också ha bidragit till kulturlagertillväxten i andra områden inom boplatsen. Till detta kommer förmultnat matavfall, döda växter och all den ved som bränts på platsen (se följande kapitel). Inte minst djurben, stenläggningar och raseringslager drygar ut kulturlagren, dock utan att bidra till förklaringen av jorden i de homogena kulturlagren.

Diskussion: kulturlager som sekundärt källmaterial

Jag har med utgångspunkt i tre områden med homogena lager på Uppåkraboplatsen diskuterat de hypoteser som tidigare presenterats om deras tillblivelsesätt. Om mina val av

områden kan anses vara representativa för boplatsen i stort, framgår de tidigare tolkningarnas brist på förankring i det arkeologiska källmaterialet tydligt. Förklaringarna av de homogena lagren verkar vara just hypoteser, där man i artiklar som egentligen berör ett annat ämne passar på att koppla sitt aktuella fyndmaterial eller sin diskussion till förklaringar för kulturlagrens uppkomst. Det är tydligt att även i hypoteserna om de homogena kulturlagren är just kulturlager ett sekundärt källmaterial som knappast ens studeras.

Lindell och Thomassons artikel som är den enda av alla Uppåkrapublikationer som fokuserar på just kulturlager som källmaterial. Men inte heller här har de homogena lagren i utgrävningsrapporterna studerats särskilt ingående. Man har använt en annan, mer teoretisk metod för sin analys som framgår redan i början av artikeln; en utgångspunkt i Lindell och Thomassons arbete har varit att betrakta de homogena lagren som utjämningslager som medvetet har konstruerats för att bygga upp nya anläggningshorisonter (Lindell & Thomasson 2003:41). Bakgrunden till detta synsätt kan vara att Lindell vid en av sina undersökningar observerat att nedgrävningen för ett grophus fyllts igen och ytan jämnats ut med ditförd jord (Lindell & Thomasson 2003:43). Lindell och Thomassons slutsatser är väldigt generella. Jag tror inte att kulturlagerbetingelserna i Uppåkra kan förklaras så enkelt; då en grop inte utnyttjas mer har man fyllt igen den, men detta ger i sig ingen information om hur homogena lager som ofta är utbredda över plana ytor har bildats. Jag tror snarare viljan att styrka en generell förklaring av Uppåkras stratigrafier och en rituell tolkning än kulturlageranalyser har lett till Lindell och Thomassons tolkning av de homogena kulturlagren. Dessa kulturlager har ju inte varit det primära syftet med deras artikel. I stället har författarna analyserat stratigrafiska sekvenser på andra platser i Uppåkra, och denna metod skiljer ju sig en hel del från min, då jag främst fokuserar på jordens egenskaper och innehåll.

3.2 Kulturlagren i kulthuset närmiljö

Ett högintressant område i Uppåkra är området kring kulthuset. Den religiösa byggnaden har undersökts och diskuterats grundligt, medan intresset för kulturlagren strax omkring den kommit i skymundan. Jag tycker att det finns en brist i detta ojämna intresse; religiösa handlingar kan lika väl ha ägt rum runt omkring huset som inuti det. Det tyder inte minst vapendepån strax norr om kulthuset på.

Aktiviteterna på gårdsplanen har diskuterats, men den allmänna uppfattningen är att soten i den kraftigt sotinblandade jorden kommer ifrån ädelmetallhantering och/eller utkast från matlagningshärddar i kulthuset (se t.ex. Historiska museets informationshäfte *Uppåkra*).

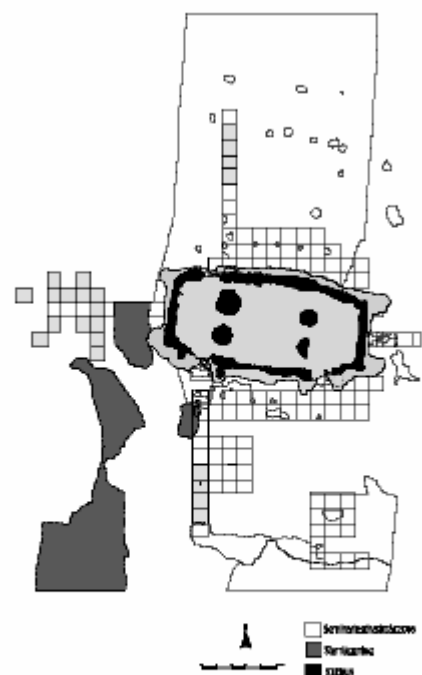
Gudaoffer). Det finns flera anledningar till att jag förhåller mig kritisk till denna enkla tolkning. För det första ändrar kulturlagren karaktär över tid vilket borde tyda på en förändring av aktiviteterna på gårdsplanen. I de övre lagren är sot en betydligt mindre beståndsdel i kulturjorden än längre ner där den dominerar (Backman 2006 m.fl., se nedan). Detta är en uppenbar motsägelse till att soten är en naturlig beståndsdel på gårdsplanen, härrörande från exempelvis matlagningshärdar i huset. För det andra har mängden djurben visat sig vara alltför hög för att enbart härstamma från avfall från kulthuset; detsamma bör gälla soten (se vidare analys nedan). Ett tredje argument är att man bör beakta att gårdsplanen tillhör de direkta omgivningarna till en byggnad som tillskrivits stor religiös betydelse för dåtidens människor. Jag har svårt att tänka mig denna omgivning som en soptipp, liksom jag inte föreställer mig kulthuset som ett ordinärt hushåll.

Utbredning och begränsningar

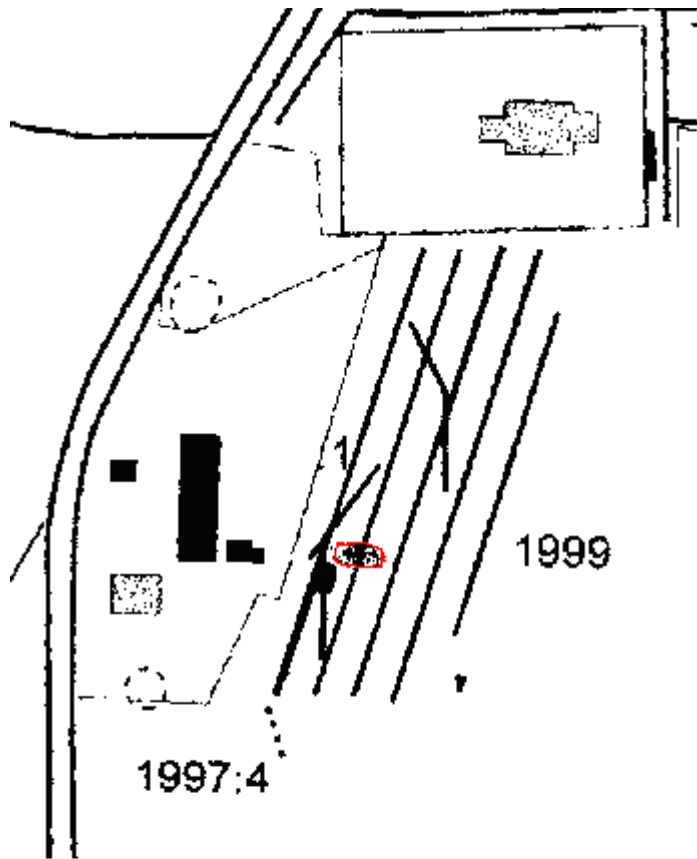
Figur 5 visar de grävenheter som undersökts i kulthusetets närmiljö. Strax bortom grävenheterna på östra gaveln tar de lerlager vid som tolkats som rester av en eller flera huslämningar. De västligaste grävenheterna undersöktes under seminariegrävningen 2006 och det var här man fann resterna efter det nedbrända huset. I norr och söder är det svårare att hitta några begränsningar för gårdsplanen, men klart är att den fortsätter så långt grävenheterna når.

Sannolikt har ett större område söder om kulthuset legat öppet under dess brukningstid. Inom schaktet som berör de centrala delarna framkom inga anläggningar söder om kulthuset (se fig. 2). På en omkring 200m lång sträcka söderut från detta schakts begränsning avtar

förekomsten av detektorfynd markant och återkommer först med det utgrävda bebyggelseområdet i boplatsens sydöstra del. Dessutom visar provborrningar att kulturlagrens mäktighet understiger 0.5m i samma område. En hel del tyder alltså på att detta område har utnyttjats mindre intensivt än andra delar av boplatsen.

Figur 5. Undersökta kvadratmeterrutor i kulthusetets närmiljö (Intrasis, juni 2006)

Figur 6. Sökschakten från 1999 och fyra av schakten från Lindells undersökning 1997. Det femte schaktet från samma undersökning är beläget 10m norr och 8m öster om det nordöstra hörnet på det nordligaste på figuren. Kulthuset är markerat med rött (Stjernquist 2003:70),

Fem mindre schakt ett stycke söder om de centrala delarna undersöktes 1997 (se figur 6). Resultaten överensstämmer med antagandet att ytan legat öppen mellan kulthuset och bebyggelseområdet i söder, även om det naturligtvis inte går att dra några säkra slutsatser stödda endast på dessa små titthål. Förutom några enstaka lerlager och nergrävningar i det nordligaste av schakten fanns det inga anläggningar inom den sammanlagt 4 x 4m² stora undersökningsytan. Kulturlager bestående av aska och sot samt med skiftande mängder sten, bränd lera, sot och djurben kunde skönjas i det norra schaktet medan kulturlagern i de övriga fyra präglades av homogenitet. Området tolkades med

stöd av fyndmaterialet som en avfallsplats tillhörande en ben- och hornhantverkslokal (Lindell 2001:11). En annan möjlighet är att resultaten från 1997 års utgrävning skulle kunna kopplas till kulthusets närmiljö, eftersom både fyndmaterial och stratigrafi påminner om förhållandena där (se nedan).

Kulturlagren kring kulthuset

I samband med upptäckten av kulthuset undersöktes även de flesta av kvadratmeterruterna längs med husets långsidor. Strax utanför husets väggar beskrivs kulturlagret som sotig humus med extremt hög andel djurben. Stolphålsraderna längs med huset och stenkonstruktionerna som syns i figur 5 överlagrade detta (Lenntorp & Lindell 2001:36). Karl-Magnus Lenntorp beskriver kulturlagren kring kulthuset som tydliga skikt av svart, fet jord. Att jorden känns fet beror på soten eftersom jorden i sig är siltig. Kulturjorden är inte

homogen utan innehåller fläckar med aska och djurben. Förutom sot är huvudkomponenterna stora bitar träkol, skörbränd sten och djurben (Lenntorp, muntlig uppgift).

Under seminariegrävningarna 2005 och 2006 utvidgades undersökningsområdet med ett antal kvadratmeterrutor norrut och söderut från husets norra respektive sydvästra ingång. Det övre sotiga lagret med extremt hög andel djurben (lager 27741) visade sig fortsätta söderut, men man kunde se en tendens att djurbenskoncentrationen avtog ju längre bort från kulthuset sydvästra ingång man kom (Backman m.fl. 2006:1, Lethonen 2005:6). I den sydligaste grävenheten upphörde lagret och ett lerlager tog vid som sträcker sig över en större yta söder om kulthuset (se fig. 3). Djupare ner i stratigrafin ökade innehållet av stenar och djurben markant i samtliga kvadratmeterrutor söder om huset, och jorden blev efterhand fetare och sotigare. Under detta kom en sekvens där sten- och djurbensförekomsten upphörde helt, för att sedan i viss mån återkomma innan den försvann igen. Särskilt i de understa kulturlagren var jorden markant sotig och fet, med enstaka inslag av lerfläckar och träkol (Backman m.fl. 2006:2, Lethonen 2005:6-10).

I de fem nordligaste kvadratmeterrutorna som undersöktes under seminariegrävningen 2006 beskrivs det översta kulturlagret under ploglagret som mörkgrått/brunt, halvfett och med ett stort innehåll av småsten och söndertrampade djurbensfragment. Nästa lager definierades genom en stenläggning, men bortsett från den liknade detta lager det ovanliggande med undantaget att det innehöll betydligt mer sot, kol och större delar av djurben. Stenläggningen och de större djurbenen tolkades som en stabiliserad yta att röra sig på. En nedgrävning som tolkades som en hårdgrop fylld med sot, aska och skörbränd sten har gjorts från ovan nämnda lager. Även ett stolphål fanns nedgrävt härifrån, och både detta och hårdgropen tolkades som sekundära avfallsgropar då de innehöll bl.a. obrända djurben och småsten. Följande lager var skuret av ovan nämnda nedgrävningar och bestod av gulbrun sand/silt med ett stort innehåll av sot och djurben. Under detta framkom ett lager som tolkades som evetueellt utkastade rester av en hård, innehållande sot, aska och brända samt obrända ben. Härunder har tre gula lerlager dokumenterats, varav det översta innehöll enstaka småsten och träkol medan det understa hade kulturpåverkan i form av slagen och retuscherad flinta (Maroof 2006:2ff). De äldsta lerlagren har i andra schakt betraktats som steril botten. Söder om kulthuset påträffades ett stolphål som var nergrävt i den sterila botten (Backman m.fl. 2006:3). Inga fynd har kunnat datera denna äldsta aktivitet i någon del av det undersökta området, men bebyggelseresterna tyder på en helt annan markanvändning som inte kan kopplas till kulthuset närmiljö och hör antagligen till en period innan man uppförde huset.

Beskrivningarna tyder på att det är samma typ av kulturlager både norr och söder om kulthuset, med undantaget att två nedgrävningar påträffats i norr. På båda sidor har djurben och stenläggningar tolkats som en hårdgjord gångyta. I söder var dock djurbensmaterialet rikligare än i norr, där en stenläggning har kompenserat för detta. Sot och aska är i båda vädersträcken en viktig beståndsdel av kulturlagren, men i norr har den varit lättare att koppla till den härd man funnit här (för övrigt en av få utomhushärdar som dokumenterats i kulthusets närmiljö). I söder däremot fanns inga eldstäder eller härdanläggningar.

Även om många olika personer undersökt kulthusets gårdsplan verkar det vara en väl överensstämmande bild av kulturlagren som uppenbarar sig. Under kulthusets tidigaste faser har händelserna norr och söder om detta avsatt en stor mängd sot som oftast inte kan knytas till härdar eller härdgropar, utan som snarare mer eller mindre har blandats in i jorden kring huset. Samma slag av aktivitetsspår verkar sträcka sig över en stor yta och fortsätter i stort sätt oförändrat utanför undersökningsbegränsningarna norrut och söderut. Som tidigare nämnt finns vissa likheter i beskrivningen mellan kulturlagren i kulthusets närmiljö och Lindells nordligaste schakt från 1997. Någonstans mellan detta och de fyra övriga, sydligare belägna schakten från undersökningen 1997 finns dock troligtvis en begränsning för de sotalstrande aktiviteterna knutna till kulthusets närmiljö. I Lindells rapport beskrivs det homogena kulturlagret som i alla fyra schakt framkom under ploglagret som ljusgrå humös silt (Lindell 1998:3).

I ett senare skede har gångytan utanför kulthuset upprepade gånger förstärkts med packningar av djurben och sten. Tolkningen att det rört sig om en medvetet anlagd hårdgjord gångyta gjordes redan under seminariegrävningen 2005 och styrktes följande år med nya utgrävningsresultat (Backman m.fl. 2006:5, Lethonen 2005:13, Maroof 2006:2).

Soten

Det är stora mängder sot som finns inblandad i jorden kring kulthuset, särskilt under de tidigaste faserna. En viktig frågeställning för analysen av kulturlagren är därför varifrån denna sot kan härröra.

Möjligheten att det rör sig om resterna efter metallhantverk ligger nära till hands eftersom det har framkommit många gjutdegelfragment och metallföremål i Uppåkras centrala delar. Efter metallhantverk är det mesta av kolen och soten utbränt, d.v.s. resterna består av torr och ren sot och aska. Smidesverksamhet i det fria gör dessutom att mycket av sot- och kolpartiklarna sprids långa vägar. Härdar för gjuteri består av två gropar och ser ut som åttor; i

den ena finns härden och i den andra kol och sot och ofta fragment från deglar och gjutformar. Nedgrävningarna gör man för att hindra vinden att blåsa på härden. Eftersom soten och kolen samlas i en nedgrävning sprids det normalt inte ut i området runtomkring (Eva K Hjärthner-Holder, muntlig uppgift). Problemet med metallhantverksförklaringen är alltså att det endast är fyndmaterialet som stödjer den och inte kulturlageromständigheterna. Endast tre härdar i kulhusets närområde har registrerats i Intrasis (se fig 2), och skulle metallhantverket bedrivits i anslutning till dem borde också soten vara koncentrerad på dessa tre punkter. Om man av någon anledning i stället skulle ha valt att bedriva sin gjuteriverksamhet i det fria utan härdgropar borde soten ha spridits ut och inte funnits i så stora koncentrationer i kulhusets närmiljö. Mer sannolikt är det att gjutformarna och metallfynden kan kopplas till gårdsbebyggelsen en bit nordost om kulhuset där betydligt fler utomhushärdar har registrerats (se fig 2).

Kan soten i stället ha avsatts i samband med bränning av organiskt material, t.ex. matlagningseldar, offer- och likbål etc.? Kulturlagren beskrivs ju ofta som relativt feta. När jord känns fet behöver det inte nödvändigtvis vara fett, men det är sannolikt organiskt material, som ger upphov till denna känsla. När man handskats flitigt med organiskt material i ett område lämnar detta spår efter sig i markens sammansättning av fettsyror och steroler. Eftersom djur lämnar efter sig en viss sammansättning av kortkedjiga kolesteroler medan växter lämnar långkedjiga fyrosteroler går det även att skilja mellan organiskt material från dessa båda grupper. När det gäller växter är det dock ett problem att de kan vara svåra att urskilja det från den naturliga bakgrunden. Om det organiska materialet är svårt bränt har lipiderna (kolesteroler eller fyrosteroler) sannolikt brunnit upp och bara aska finns kvar. I öppna bål är dock förbränningen oftast inte fullständig och markörer för animalier kan identifieras bland markörerna för den ved som brunnit (Sven Isaksson muntlig uppgift). Det finns inget som motsäger möjligheten att det är resterna av organiskt material som bildat soten i kulhusets närmiljö; jordens fethet kan snarare påvisa detta; men för att med säkerhet kunna bestämma vad som efter bränningen har lämnat sot och aska efter sig krävs en kemisk analys av jorden (Sven Isaksson muntlig uppgift).

Då vi inte har tillgång till någon laboratorieanalys är vi tillbaka vid frågan om det är sannolikt att kulhuset använts som ett hushåll där resterna efter måltider, d.v.s. djurben, skörbränd sten, sot och aska, slängts ut och bildat kulturlager. Som tidigare nämnt motsäger både kulhusets religiösa karaktär samt kulturlagrens sammansättning och förändring över tid detta. Medvetna handlingar verkar ha påverkat avsättningen av kulturlagren. Om sten- och djurbensmaterialet hade varit slumpvis utkastat avfall borde vi ju ha en relativt jämn

fördelning av dessa komponenter genom hela gårdsplansfasen, men så är inte fallet. Sotens grad av inblandning i jorden förändras också över tid. Även om soten är för omfattande för att härröra från en och samma inomhushärd kan det vara av intresse att studera djurbensmaterialet närmre för att avvisa eller påvisa hushållsavfallsmöjligheten.

Djurbensmaterialet

Flera gånger i samband med seminariegrävningar har osteologiska analyser gjorts av benmaterialet i kulthuset närmiljö. De flesta benen kommer från husdjur som nöt, svin, får och get. Till detta kommer bl.a. förekomst av häst, fisk, fågel och vilt. En stor del av benen har slakt- och skärspår, och materialet överensstämmer väl med ordinärt hushållsavfall från andra samtida järnåldersboplatser. Bland materialet finns dock även en hel del ben- och hornhantverksavfall i form av avsågade kronhjortshorn etc. En del av benmaterialet bär också spår av trampling, gnag och weathering vilket tyder på att de legat öppet en period i stället för att slängas i en avfallsgrop (Dabir 2001 m.fl.). Preliminära osteologiska analyser av benmaterialet från seminariegrävningen 2006 gav en bild av ett blandat avfall från såväl grovslakt som ben- och hornbearbetning. Ben från både köttrika och köttfattiga delar av djuren fanns i materialet (Backman m.fl. 2006:6f, Maroof m.fl. 2006:8f).

Det djurbensmaterial som framkom under utgrävningen i de centrala delarna 2001 var huvudsakligen matavfall i gropar eller i utjämningslager. Benavfallet i utjämningslagren tillskrevs i rapporten en möjlig dränerande effekt (Lenntorp & Lindell 2001:48). Samma förklaring skulle kunna ges benavfallet i kulturlagren kring kulthuset; de kan ha förts till platsen för att ha en stödjande och/eller dränerande effekt på underlaget. Denna förklaring stämmer överens med den upplevelse av kulturlagren som redovisas i rapporterna från seminariegrävningarna 2005 och 2006, och styrker denna genom att vara en allmän företeelse i Uppåkra. Teorin om en hårdgjord gångyta kan även förklara varför ben- och hornhantverksavfall är blandat med matlagings- och slaktavfall; de har förts dit från andra delar av boplatserna i ett medvetet syfte.

RitueLLa handlingar?

Analysen av kulturlagren i kulthuset närmiljö har öppnat dörren för möjligheterna att sot i härstammar från bränt organiskt material. Det skulle kunna vara resultatet av t.ex. matoffer eller likbål. Ett likbål lämnar få arkeologiska spår efter sig. Oftast har de brända

benen blivit sepererade från bålresterna och begravda på en annan plats. Chansen att finna en brännplats anses vara låg, och i så fall med förutsättningen att bålresterna har skyddats under senare avsatta kulturlager (Pearson 1999:6f). I fallet med Uppåkra skulle sot och kol från likbålen ha trampats ner i jorden och överlagrats av nya bålrester. Detta skulle kunna vara en förklaring på att soten i kulturlagren kring kulthuset är dels inblandad i jorden men ibland också upplevs som tydliga lager med högre koncentration av sot. Karl-Magnus Lenntorp beskriver soten som skiktad, medan min egen upplevelse av den är att den är inblandad i jorden. Han anger dock även sot som den huvudsakliga beståndsdelen i själva kulturjorden tillsammans med stora bitar träkol, skörbränd sten och djurben. Träkol och skörben sten är naturliga rester efter ett bål, medan djurbenens roll i kulturlagret måste och kan förklaras på annat sätt. Endast en liten procent av djurbensfragmenten kring kulthuset är brända, så de har uppenbarligen inget med bränningen som alstrat soten att göra. Kanske kan de små brända benfragmenten till och med vara rester efter den kremerade människokroppen? Detta kan vara svårt att bedöma små benfragment i en osteologisk analys.

Avsaknaden av härdar pekar på att metallhantverket mer sannolikt har varit beläget i anknytning till bebyggelsen på höjdplatån en bit längre norrut där många utomhushärda- och hårdgropar funnits mellan husen. Alternativet finns även att bebyggelseområdet i sydost också har stått för en betydande del av metallhantverket i Uppåkra. Förutom att det här finns ett område med flera utomhushärda har även metallhantverk påvisats i anslutning till en av husgrunderna här. Soten är för omfattande för att endast bestå av utkast ifrån kulthuset, och dessutom är jag skeptisk till att man skulle ha använt den direkta omgivningen som avfallsyta. Man skulle ju i alla fall ha grävt en grop att deponera djurbensavfallet och härdesterna i. Mer sannolikt har kulthuset närmiljö haft en rituell prägel, men för att gå vidare med möjligheten för begravningsritualer och/eller matoffer måste stöd finnas i regionala traditioner och i järnålders religion.

Gravskick och begravningsritualer i järnålderns Skåne

Kremeringstraditionen slog igenom i Skandinavien under yngre bronsålder, troligen efter kontinentala influenser. I järnålderns föreställningsvärld tycks man ha sett elden som den faktor som befriade själen från kroppen, och det successiva införandet av det nya gravskicket från äldre till yngre bronsålder kan kopplas till en förändring av religionstraditionen (Kaliff 1992:59f, 66). Enligt analogier är den centrala ritualen i en tradition med brandgravskick själva brännandet, medan vad som händer sedan med resterna av kroppen är av underordnad

betydelse. Ofta delas resterna efter den döde upp och begravs på olika platser, oavsett om den bakomliggande anledningen är en rädsla för att den döde ska gå igen eller att man vill placera begravna den döde på olika personligt betydelsefulla platser (Kaliff 1992:68,71). I det äldsta skedet av järnåldern var gravgåvorna sparsamma och bestod till störst del av personliga föremål tillhörande klädedräkten. Under sen förromersk och äldre romersk järnålder börjar ett större antal gravgåvor, bl.a. av metall, att uppträda. Som regel brändes gravgåvorna tillsammans med den döde på bålet, eller förstördes på annat sätt t.ex. genom att man böjde vapenspetsar och därmed gjorde dem obrukbara för jordelivet. Förstörelsen av gravgåvorna kan ses som ett sätt att förändliga dem tillsammans med kroppen, för att tillhörigheter som skulle kunna vara användbara eller ge hög status i nästa liv skulle komma den döde tillgodo. Indikationer finns på att det i alla fall under vissa perioder inte var speciellt viktigt att gravgåvorna följde med i graven, utan att det räckte att de förändligades, på samma sätt som att kremeringsritualen var viktigare än själva begravningen av kvarlevorna (Kaliff 1992:105ff). Spår av matrester påträffas ganska ofta i urnor från gravgömmor. Det tyder på att även mat kan ha förekommit som gravgåvor förändligade med hjälp av eld (Kaliff 1992:115f).

Under äldre romersk järnålder - folkvandringstid uppvisar gravskicket regionala skillnader i järnålderns Skåne i det att skelettgravskicket börjar dyka upp främst i sydvästra Skåne. I de sydöstra och nordöstra delarna förekommer en stor variation av både jordbegravningar och kremeringar med rikt gravgåvomaterial, medan Skånes inre och norra delar helt domineras av enkelt kremeringsgravskick. Ett relativt stort område i västra och nordvästra Skåne är helt tomt på gravfynd från äldre järnålder (Björk 2003:238f). Uppåkraboplatsen som religiöst center bör ha satt standarden när det gäller gravskicket i sin omgivning. Enligt detta mönster bör vi alltså förvänta oss att man i Uppåkra kremerat sina döda, vilket också stämmer överens med majoriteten av de få gravar man återfunnit inom boplatsen. Söder om bronsåldershögen Lillehög upptäckte Vifot på 1930-talet tre brandgropar som tolkats som gravar av äldre järnålderstyp (Vifot 1935:2f). En bit norr om samma hög var en skelettgrav med keramik från yngre romersk järnålder belägen på ca 1,2 meters djup. I samma schakt fanns även rester av lergolv och hårdar, stratigrafiskt belägna både över och under skelettgraven (Vifot 1935:4f). Under en korvägg från den medeltida kyrka som uppfördes i Uppåkra i slutet av 1100-talet fann man i samband med en exploateringsgrävning en öst-västligt orienterad skelettgrav som ¹⁴C-daterats till perioden 720-1020 e. Kr. Denna har tolkats som en tidig kristen begravning, möjligen tillhörande en träkyrka som kan ha varit föregångaren till den medeltida stenkyrkan. En oval spännbuckla har påträffats på kyrkogården i samband med en gravgrävning som

eventuellt kan vara resterna efter en järnåldersgrav (Anglert & Jansson 2003:30f,37). Det är alltså ett magert gravmaterial som påträffats inom Uppåkraboplatsen. Inget tillhörande gravfält har lokaliserats, trots dess storlek och långa kontinuitet. Inte heller finns indikationer på gravfält eller enstaka högstatusgravar inom en tre kilometer stor radie från Uppåkraboplatsen. Faktum är att det är ett ganska vanligt problem att man inte lyckas lokalisera gravfält tillhörande boplatser med central karaktär i sydvästra Skandinavien (Larsson 2003:12). Vad har hänt med människorna i Uppåkra när de gått bort? De få gravar som upptäckts inom boplatsen är långt ifrån representativa för den omsättning av människor som har ägt rum i Uppåkra under femtonhundra år.

Aktiviteter på kulthusets gårdsplan

Teorin om likbål som en passagerit i närmiljön till en religiös byggnad passar väl in i ett regionalt och tidsmässigt perspektiv. I stort sett alla kulturer praktiserar passageriter då man vid speciella tillfällen i livet övergår från en status till en annan; vid barnets införlivande i gemenskapen, initiationsriter vid övergången från barn till vuxenliv, vid bröllop och begravning (Näsström 2002:69). Döden som en viktig del av alla religionsformer bör ha fått sitt utrymme på en religiös centralplats, precis som den får t.ex. i dagens kyrka. Likbål har naturligtvis lämpat sig bäst i en utomhusmiljö till en byggnad, där andra passagesriter kan ha tagit plats inomhus.

I sin avhandling diskuterar Kaliff belägenheten för gravbål. Han anser att själva kremeringsritualen har varit av stor betydelse för gravskicket under äldre- och yngre järnålder. Väldefinierade bålplatser är dock sällsynta på järnåldersgravfält, och han menar att kremeringar sannolikt ägt rum upprepade gånger på en centralt belägen bålplats. Det som han tolkar som en bålplats från Skälvggravfältets högsta punkt är ett tjockt, fett sot- och kollager under en stensättning, beläget direkt på det eldpåverkade berget. Lagret innehöll skörbränd sten samt ytterst små fragment av brända ben (Kaliff 1992:129f). I skenet av Kaliffs beskrivning styrks Uppåkras roll som central bålplats. Det kulturlager han beskriver som en sannolik brännplats har placerats på en undergrund av berg. Tänker man sig att denna form av kulturlageravsättning i stället ägt rum på Uppåkras humösa underlag av jord stämmer det väl överens med hur kulturlagren verkligen ser ut runt kulthuset; med skillnaden att sot- och kolresterna från bålen här oftast har blandats in i jorden. Om själva kremeringen var den viktigaste delen av begravningsritualen är det logiskt att den skulle förläggas just till en religiös centralplats som Uppåkra.

I de yngsta bevarade skedena av kulthusets historia verkar dock något förändras. Sotkoncentrationen minskar rejält någonstans under den översta sten- och djurbenspackningen. Det är svårt bestämma exakt när i tiden detta händer, men kulthuset var ju i bruk fr.o.m. yngre romersk järnålder till början av vikingatiden, så antagligen har aktiviteterna i närmiljön förändrats någon gång i slutet av denna period. Kanske har man då slutligen övergått till att praktisera skelettgravskick som man länge gjort i andra delar av Skåne, eller av någon annan anledning velat upphöra med kremeringsritualerna, exempelvis en påverkan av den kristna gravseden. Den kraftiga sten- och benpackningen har kanske inte bara haft en praktisk utan även en symbolisk funktion; man kan dra paralleller mellan den och de stenpackningar som överlagrat andra centrala kremeringsplatser (Kaliff 1999:129f).

Diskussion: Om källvärdet hos fynden i förhållande till kulturlagren

Ett och samma kulturlager breder ut sig över i stort sett samtliga undersökta grävenheter söder om kulthuset. Det rör sig om det översta skiktet, lager 27741 strax under ploglagret, som innehöll en stor andel djurben samt ler- och sotfläckar. Detta kulturlager var enligt 2001 års rapport fyndrikt; både artefakter och diverse hantverksavfall påträffades här. Ett stort antal degelfragment inom hela undersökningsytan påvisade tydligt en lokal hantverksproduktion. Medan degelfragmenten från schakt I (se fig x) var spidda över hela schaktytan var de som påträffades i schakt II koncentrerade till lager 27741. Förutom degelfragment påträffade man även en guldsmälta och ett litet antal gjutformsfragment i samma lager (Lenntorp & Lindell 2001:51). Om metallhantverksavfall har påträffas djupare ner i kulturlagren kring kulthuset framgår inte i grävrapporterna.

Fynden av metallhantverksavfall i det översta kulturlagret i kulthusets närmiljö har lett fram till antagandet att metallhantverket i Uppåkra varit beläget kring denna byggnad. En fördel med kulturlagret som källmaterial är att det är säkert knutet till den specifika platsen. Tvärtom kan vara svårt att veta om ett aktuellt fyndmaterial påträffas in situ. Fyndet kan vara slumpvis borttappat eller glömt, men ofta borde det finnas medvetna handlingar bakom fyndens placering. Det metallhantverksmaterial som framkommit i kulthusets närmiljö består till störst del av slagg och fragment från metallhantverksverktyg, alltså avfall. Dessutom delar det plats med mycket annat dito; t.ex. djurben, bearbetat horn och keramikskärvor. Sannolikheten är ganska stor att metallhantverksavfall och annat följt med från avfallsgropar i andra delar av boplaten, när djurbensavfallet transporterades till kulthusets närmiljö. Ett

annat tänkbart ursprung för metallfynden är inomhusaktiviteter i huset. Där har nämligen ett stort material av ädelmetaller framkommit; bl.a. guldgubbar och råguld i form av barrar och bleck (Larsson & Lenntorp 2004:24ff). Poängen är att det i vissa fall kan vara vanskligt och vilseledande att anta att fyndmaterialet påträffas i sin ursprungliga miljö, vilket lätt kan göras om man bortser från kulturlagerkontexten.

En annan förklaring till tvetydigheten hos kulturlagren gentemot fyndmaterialet skulle kunna förklaras om en övervägande majoritet av metallhantverksresterna i kulthusets närmiljö hittats i de övre kulturlagren. Dessa visar ju på en förändrad aktivitet, där soten inte längre är ett lika dominerande inslag. Fortfarande saknas hårdgropar, men om man bedrivit gjuteriverksamhet utan dessa skulle sotens sprida sig över stora områden, så förklaringen är inte omöjlig om än lite krystad.

Den i kapitlet ovan presenterade teorin har tagit sin utgångspunkt i kulturlagret som källmaterial. Eftersom det annars är fynden som leder till tolkningen av kulturlagren kan det vara intressant om man också kan göra det omvända; alltså att utgå ifrån min tolkning av kulturlagren för att förklara fyndmaterialet runt kulthuset. Min första tanke leder till gravgåvorna som bränts tillsammans med många människor på likbålen i järnålderns Skandinavien. Eftersom det inte var så viktigt att gravgåvorna följde med vid jordfästningen kan det kanske vara så att de guldföremål, företrädesvis alla de fibulor som funnits inom boplatsten, ursprungligen tillhört de avlidna. När själen vandrade vidare genom kremeringen förändrigades också de statusföremål som skulle kunna vara den döde till nytta i nästa liv. Då ädelmetallen smälts ner över likbålet och förstörts upphörde också dess värde för den döde och de anhöriga, och metallen kan eventuellt ha köpts upp av lokala metalhantverkare som var verksamma i husen uppe på bebyggelseplatån norr om kulthuset. Vapendepån kan också vara resultatet av de avlidnas tillhörigheter som förstörts och förändrigats. Skillnaden var kanske endast metallvärdet; medan man kunde handla och gjuta om ädelmetallerna var det svårare och ekonomiskt mindre lönsamt att återbruka järnföremål och de kom att bilda en depå där nya vapen kontinuerligt tillkom efter begravningsritualerna. Detta är en hypotes som kan vara värd en vidare analys, men som dock ligger utanför ramarna för denna uppsats.

4. SLUTDISKUSSION

4.1 Nya bilder av Uppåkra i ett regionalt perspektiv

Kulturlagren i Uppåkra är och förblir komplexa. De har dock visat sig bära på mycket information om händelser på bopplatsen. Uppåkra har troligtvis inte enbart varit en bopplats, utan också en samlingsplats. Människor från regionen har mötts i olika syften, för att handla med varandra eller för att delta i religiösa ceremonier. Öppenheten i de centrala delarna tyder på detta. Här har det inte varit särskilt tätbebyggt, särskilt i omgivningarna kring kulthuset har utrymme prioriterats. De homogena kulturlager som är ett återkommande inslag inom fornlämningsområdet kan vara resultatet av mycket tillresande människor och djur som trampat omkring och rört om jorden. På vissa platser har det varit nödvändigt att förstärka underlaget och det ser vi idag som stenläggningar samt ben- och stenpackningar, främst i kulthuset närmiljö. En stenlagd väg har varit belägen mellan vapendepån och hantverkscentrat på bebyggelseplatån i öst-västlig riktning, medan en annan har placerats vinkelrätt mot denna och löper härifrån i nord-sydlig riktning mot kulthuset västra gavel (se fig 2). De har förmodligen varit särskilt välbesökta områden som man behövt förbinda med vägar. Landsvägen som löpt rakt genom området har gjort centralplatsen lättillgänglig och synlig i landskapet.

Uppåkra har enligt min bedömning varit en religiös centralplats där människor gemensamt praktiserat sin begravningsritual. Mycket sot och träkol norr och söder om kulthuset vittnar om likbålen där själen har fått passera vidare till nästa värld, nästan motsvarande de nutida kristna begravningstraditionerna i kyrkan. Att kvarlevorna sedan begravts i hembyn till minne för de efterlevande eller på någon annan utvald plats förefaller vara en rimlig förklaring till att inget gravfält finns i Uppåkras närhet.

Att skelettgravskicket slagit igenom just i de sydvästra delarna av Skåne och längs kusterna kan ha sin förklaring i att dessa områden är de första som skulle påverkas av kontinentala influenser. De nära kontakterna med andra befolkningsgrupper samt ett visst fysiskt avstånd till en religiös centralplats kan ha gjort dessa människor mer öppna för olika gravskick. Inåt i landet har man varit mer konservativa och motståndskraftiga mot nya religionsuttryck, särskilt i omgivningen av en mäktig religiös centralplats. Återbruket av bronsåldershögarnas direkta omgivning, samt det faktum att man anlagt bopplatsens centrala delar kring dessa, kan vara ett tecken på förfäderskult om tidigare föreslagits (se

forskningshistorik, Lindell & Thomasson 2003). Kanske har det varit viktigt för människorna knutna till Uppåkra att ha en viss förankring i äldre religionsuttryck. Om centralplatsen redan från starten har praktiserat religiösa riter är det kanske inte så troligt att man plötsligt ändrar på dem. Tvärtom kan man i Uppåkra snarare ha sett hotet i de nya ideologiska strömningarna som nått Skåne vid tidpunkten för införandet av skelettgravskick. Detta är av uppenbara skäl något som skulle kunna oroa en ledande överhöghet, vare sig denna har bestått av präster eller en motsträvig aristokrati med en önskan om enighet.

I början av 1000-talet upphör Uppåkraboplatsens storhetstid och ersätts av en mer ordinär medeltida by. En kyrka byggs också på 1100-talet, på ungefär samma plats som den nuvarande. Kanske kan detta ses som ett slutgiltigt besegrande av den förkristna centralplatsen och ett upprättande av ett homogent kristet Skåne. Det är ju vid samma tid, runt 1000-talet, som Harald Blåtand säger sig ha enat och kristnat Danmark och som trelleborgarna varit i bruk. Trelleborgen i skånska Trelleborg är belägen på en strategisk plats (landsvägen som leder till Uppåkra sägs ha gått rakt igenom dess norra och södra portar) ifall syftet med den har varit att kontrollera en mäktig motståndsmakt med säte i Uppåkra. Med trelleborgen i Borgeby som också ligger på västkusten norr om Uppåkra kan centralplatsen ha varit effektivt bevakad.

4.2 Att utgå ifrån kulturlager

En viktig utgångspunkt man bör ha när man arbetar med kulturlager är att de i de allra flesta fall förmodligen inte har uppstått av en slump. Medan artefakter kan betraktas som tappade eller bortglömda, och satta utanför sitt egentliga sammanhang, finns det ofta medveten bakgrund till varför kulturlagren ser ut som de gör.

Min uppsats har demonstrerat ett sätt att arbeta med kulturlageranalyser. Det är nödvändigt att göra; bristen på förankring i källmaterialet är ofta påtaglig när tolkningar av kulturlager och inte minst aktiviteter på en specifik plats presenteras. Även om man främst jobbar med att analysera fyndmaterial från exempelvis en boplatz är det källkritiskt viktigt att även ta upp kulturlageromständigheterna. Annars förblir analysresultaten hypotetiska, eftersom man inte analyserat alla aspekter av den tillgängliga informationen. Detta gäller förstås inte för alla artefakts- eller stilcentrerade arbeten, men däremot för alla områdesknutna analyser.

Det kan dock vara svårt att ställa konkreta frågor till kulturlagret som källmaterial. Frågor av typen ”Vad kan ha hänt på platsen?” och ”Varifrån härstammar innehållet?” som jag använt i uppsatsen är ganska generella och kan egentligen ställas för alla kulturlager.

Resultaten kan dock många gånger vara tvetydiga och kompletterande information från fyndmaterial, regionala och lokala jämförelser samt litteratur blir nödvändigt. Alla källmaterial som finns tillgängliga är nödvändiga för en slutgiltig teori. Skillnaden ligger i vilket material man väljer att utgå ifrån och källkritiskt prioriterar. Väljer man att tolka kulthusets närmiljö utifrån fyndmaterialet träder bilden av metallhantverk och avfallsplats fram tydligt. Utgår man i stället från kulturlagren hittar man inga belägg för metallhantverk i området, och utkast från huset stämmer inte kvantitativt överens med kulturlageromständigheterna. Detta leder förstås till att man söker andra alternativa teorier som berikar forskningen.

Kulturlagren kommer dock alltid att vara beroende av de fynd de innesluter samt de anläggningar de gränsar till. Man kan inte tolka ett kulturlager ryckt ut sitt sammanhang på samma sätt som exempelvis ett lösfynd. Detta faktum gör det svårare att arbeta med källmaterialet eftersom det är en omfattande bakgrundsinformation som krävs för att man ens ska kunna svara på enkla frågeställningar på ett tillfredsställande vis.

En faktor som har försvårat mitt arbete är bristen på objektivitet i dokumentationen av kulturlager, något som jag ska återkomma till nedan.

Resultatet av kulturanalyserna i denna uppsats har belyst Uppåkra på ett nytt sätt. Egentligen har vetenskapen och beskrivningarna av kulturlagren länge funnits tillgängliga, men få diskussioner och fördjupningar i dem har gett ett begränsat synfält. En utgångspunkt i kulturlagren har visat sig både kunna ifrågasätta bilden som fynden ger samt öppna för nya tolkningar.

Jag tror det finns stora möjligheter med att utgå från det kulturlager som källmaterial i tolkningar av vad som skett på en plats i tiden, under förutsättning att det finns mer omfattande kulturlager på platsen. Uppåkra har i alla fall i ett skånskt perspektiv ovanligt tjocka kulturlager vilket följaktligen förenklar arbetet med dem.

Det underlättar också om kulturlagren domineras av något innehåll eller uppvisar speciella stratigrafiska förhållanden, som de båda kulturlagertyperna jag har berört här gör.

Kulturlager ger också arkeologen möjligheten att komma närmare direkta människoöden och händelser på ett annorlunda sätt än artefakter, eftersom varje kulturlager är platsspecifikt och har tillkommit av en speciell anledning.

4.3 Framåtblickande

Standardiserade färgmått för kulturlager har provats och används i vissa länder, men mig veterligen används det inte i Sverige. Eftersom ett stort antal personer har deltagit i undersökningen av Uppåkraboplatsen skulle det ha varit en fördel att ha använt standardiserad dokumentation i Uppåkraprojektet. Det ideala skulle vara att införa detta i all fältdokumentation tillsammans med standardmått på även innehåll och fethetsgrad. Varje dags väder spelar en stor roll för bedömningen av färg och fethet, så detta borde vara en obligatorisk notering på kontextblanketterna, alternativt att man alltid fuktar kulturlagret innan man bedömer dessa kriterier. För bedömningen av mängden och sorteringen av innehållet borde också standardmått finnas, exempelvis genom att man räknar antalet av de olika komponenterna i en inventeringsruta på t.ex. en kvadratdecimeter. Som dokumentationsmetoden ser ut idag är det väldigt individuella bedömningar som avgör, och detta försvårar efterarbetet av materialet. Vidare skulle jag önska att man även fotograferar varje kulturlager som ett komplement till de sektions- och planritningar man gör. Det är uppenbart att kulturlagren prioriteras bort i dokumentationen av en ganska naturlig orsak, då anläggningar ofta är lättare att tolka i fält och får en noggrannare identifiering och beskrivning i rapporterna. Genom de intervjuer jag gjort med två personer som arbetat i fält har jag märkt att dessa har upplevelser och detaljer om kulturlager som inte publicerats i artiklar eller rapporter, och som skulle kunna vara värdefull information för många efterhandstudier. Medan man alltid kan studera fyndmaterialet från en utgrävning i efterhand är kulturlagren borta vilket borde ge dem ett större utrymme i utgrävningsrapporten. Under förutsättningen att det blir lättare att få tillgång till mer objektiva kulturlagerbeskrivningar efterlyser jag mer intresse för och arbete med dessa, eftersom jag som jag flera gånger påpekat tror de har en stor potential att ge nya infallsvinklar och resultat i det arkeologiska tolkningsarbetet. Viktigt är då att utgå från kulturlagren som den primära källan i framtida arbete, eftersom det visat sig finnas en brist på detta utgångsläge i tidigare forskning.

Vad gäller resultaten av kulturlageranalysen i denna uppsats skulle det vara intressant med undersökningar av andra centralplatser från järnåldern för att se om det finns likheter i kulturlageruppbyggnaden på dessa platser. Kan indikationer på centrala kremeringsplatser beläggas i t.ex. Sorte Muld, Tissø och Gudme? Vidare skulle det vara av intresse att studera metallfynden och hantverket i Uppåkra med hypotesen att fibulor, vapen och andra personliga ägodelar hamnat där i egenskap av gravgåvor som efter förstörelsen förlorat sitt personliga egenvärde och övergått till att bli handelsvaror.

När det gäller Uppåkras homogena kulturlager är det fortfarande en öppen diskussion. Mina analyser av lagren har varit begränsade och en djupare undersökning av dem skulle kunna vara ett uppslag, om än en svår uppgift, för en egen uppsats. Dock är teorin om en öppen samlingsplats intressant i jämförelse med andra centralplatser, särskilt eftersom idén om omrörda strukturer till följd av en intensivt utnyttjad gångyta delas av personer som arbetat i Uppåkra i fält.

5. SAMMANFATTNING

Det finns en stor brist på balans i intresset för att arbeta med fyndmaterial respektive kulturlager. I Uppåkra har arbete nästan uteslutande lagts på fyndmaterialet i publicerade artiklar, även om kulturlagren på platsen är lika spektakulära. Även då diskussioner och tolkningar av kulturlager förekommer saknar de ofta förankring i källmaterialet och blir paradoxalt nog även här ett sekundärt källmaterial efter exempelvis fynd och anläggningar. Kanske ligger problemet i fältdokumentationen; kulturlagerbeskrivningar är mycket mer svårtillgängliga än t.ex. fynd och anläggningar. I denna uppsats har jag arbetat med utgångspunkt i kulturlagren och använt dessa som min primära källa. Som material har utgrävningsrapporter använts och kompletterats av intervjuer med fältarbetare och jämförelsematerial i form av intervjuer med personer med specialkunskap. Dessutom har jag haft möjligheten att själv se och arbeta i aktuellt område i samband med seminariegrävningen våren 2006. Analyserna i denna uppsats har alltså främst baserats på konkreta upplevelser av kulturlagren som inte finns dokumenterade i samma uträkning. Analysen av kulturlagren i kulthusets närmiljö har lett fram till slutsatsen att den delvis inblandade och delvis skiktade förekomsten av sot och kol, som ej kan knytas till härdgropar, kan vara spåren efter flertaliga kremeringar. Uppåkra kan ha fungerat som en central kremeringsplats där begravningsritualerna är en del av de passageriter som kan ha praktiserats inne i och i anslutning till den religiösa byggnaden. Den frekventa förekomsten av homogena kulturlager på boplaten är eventuellt resultatet av att många tillresta människor och djur genom tiden trampat runt på den öppna boplaten samtidigt som kulturjorden har växt till som följd av bl.a. förmultning av organiskt material. Kanske ska järnålderns centralplatser hellre ses som samlingsplatser, än som en ordinär boplat med religiös och handelsfunktionell karaktär. Utifrån uppsatsens resultat och de nya infallsvinklarna på Uppåkra som de har gett kan vidare

jämförelser och analyser av andra liknande boplatser eventuellt ge nya generella kunskaper om begreppet centralplats. Uppsatsen är ett första försök och ett exempel på hur man kan arbeta med kulturlager som primärt källmaterial och har visat på att resultaten kan bli annorlunda än om man hela tiden utgår ifrån fyndmaterialet. I framtiden efterlyses bättre och noggrannare dokumentationsmetoder som kan underlätta och stimulera arbetet med kulturlager. Detta källmaterial har en stor potential att fördjupa vår kunskap om förhistoriska människor, om deras livsmönster och handlingar.

6. KÄLLFÖRTECKNING

Utgrävningsrapporter

Backman, A. m.fl. 2006. *Rapport över undersökning i Uppåkra. Schakt Syd.* Arkeologiska institutionen, Lunds Universitet.

Dabir, V. m.fl. 2003. *Osteologisk rapport över material från seminariegrävningen i historisk osteologi i Uppåkra höstterminen 2001.* Arkeologiska institutionen, Lunds Universitet.

Lenntorp, K-M & Lindell, M. 2000. *Rapport. Arkeologisk förundersökning. Linna Uppåkra 4:1 och 8:1, fornlämning nr 5.* Arkeologiska institutionen, Lunds Universitet.

Lenntorp, K-M & Lindell, M. 2001. *Rapport. Arkeologisk förundersökning, Stora Uppåkra 8:3, Uppåkra socken, Staffanstorps kommun, Skåne län.* Arkeologiska institutionen, Lunds Universitet.

Lenntorp, K-M & Piltz-Williams, B. 2002. *Rapport. Arkeologisk förundersökning, Stora Uppåkra 8:3, Fornlämning 5, Uppåkra socken, Staffanstorps kommun, Skåne län.* Arkeologiska institutionen, Lunds Universitet.

Lethonen, M. m.fl. 2005. *Rapport över undersökning i stora Uppåkra 8:3, schakt 3, Uppåkra socken, Staffanstorps kommun, Skåne län.* Arkeologiska institutionen, Lunds Universitet.

Lindell, M. 1998. *Rapport. Fornlämning 5, Uppåkra 8:3.* Arkeologiska institutionen, Lunds Universitet.

Maroof, S. m.fl. 2006. *Rapport. Stora Uppåkra 8:3, Uppåkra socken, Staffanstorps kommun, Skåne län. Fornlämning RAÄ 5, LUHM 31251.* Arkeologiska institutionen, Lunds Universitet.

Vifot, B-M. 1935. *Till Riksantikvarien. Uppåkra prästgårds ägor, Uppåkra socken, Bara hd, Skåne.* Arkeologiska institutionen, Lunds Universitet.

Publikationer

Anglert, M. & Jansson, P. 2003. *Kyrkplatsen i Uppåkra - undersökningarna 1997-1999. Uppåkrastudier 4. Uppåkra. Centrum*

i analys och rapport. Lars Larsson. (red.). Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, No. 41. Lund.

Björk, T. 2003. Earth or Fire. Burial Customs as a Beginning in Exploring Regional Variations in Earthly Iron Age Scania. *Uppåkrastudier 7. Centrality - Regionality. The social structure of southern Sweden during the iron age.* Larsson, L. & Hårdh, B. (red.). Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 40. Lund.

Kaliff, A. 1992. *Brandgravsskick och föreställningsvärld. En religionsarkeologisk diskussion.* Societas Archaeologica Upsaliensis. Uppsala.

Larsson, L. 2002. Uppåkra. Research on a Central Place. Recent Excavations and Results. *Uppåkrastudier 6. Central places in the migration and merovingian periods. Papers from the 52nd sachsensymposium.* Hårdh, B. & Larsson, L. (red.). Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 39. Lund.

Larsson, L. 2003. The Uppåkra Projekt. Preconditions, Performance and Prospects. *Uppåkrastudier 7. Centrality - Regionality. The social structure of southern Sweden during the iron age.* Larsson, L. & Hårdh, B. (red.). Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 40. Lund.

Larsson, L. & Lenntorp, K.M. 2004. The Enigmatic House. *Uppåkrastudier 10. Continuity for centuries. A ceremonial building and its context at Uppåkra, southern Sweden.* Larsson, L. (red.). Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 48. Lund.

Lindell, M. 2001. Utgrävningar i Uppåkra - en översiktlig beskrivning av de inledande utgrävningarna utförda under åren 1996-1998. *Uppåkrastudier 4. Uppåkra. Centrum i analys och rapport.* Lars Larsson. (red.). Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, No. 41. Lund.

Lindell, M. & Thomasson, J. 2003. Tell me more. Om karaktären av kulturlagerkonstruktionerna i Uppåkra i jämförande och tematiska perspektiv. *Uppåkrastudier 8.* Anglert M. & Thomasson J. (red.). Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, No. 41. Lund.

Näsström, B.-M. 2002. I livets skeden. Om passageriter i fonskandinavisk religion. *Plats och praxis - studier av nordisk förkristen ritual.* Jennbert, K., Andrén, A., Raudvere, C. (red.). Nordic academic press. Lund.

Pearson, M.P., 1999. *The archaeology of death and burial.* Texas A&M University Press College Station. Texas.

Regnell, M. 2001. Gård, åker och äng – den centrala platsens triviala bas. *Uppåkrastudier 4. Uppåkra. Centrum i analys och rapport.* Lars Larsson. (red.). Acta Archaeologica Lundensia Series in 8°, No. 36. Lund.

Stjernquist, B. 1995. Uppåkra, a Central Place in Skåne during the Iron Age. *Lund archaeological Review.* Lars Larsson. (red.). Lund.

Stjernquist, B. 2003. Detector Finds from Uppåkra as a source of Information, illustrated by the Fibulae from the Early Iron Age. *Uppåkrastudier 7. Centrality – Regionality. The social structure of southern Sweden during the iron age.* Larsson, L. & Hårdh, B. (red.). Acta archaeologica Lundensia. Series in 8°, No. 40. Lund.

Vifot, B-M. 1936. Järnåldersboplatsen vid Uppåkra. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum.* Lund

Welinder, S. m.fl. 1998. *Det svenska jordbrukets historia. Jordbrukets första femtusen år.* Natur och Kultur/LTs förlag. Borås.

Muntliga källor

Bertil Helgesson, Regionsmuseet Helsingborg
Eva K Hjärthner-Holdar, RAÄ UV Syd
Sven Isaksson, Arkeologiska forskningslaboratoriet, Stockholm
Karl- Magnus Lenntorp, Kulturen i Lund

Digitala källor

Intrasis (GIS-program för inmätning och datalagring)